

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

MEGINDÍTOTTA

PINTÉR JENŐ

SZERKESZTI

KOZOCSA SÁNDOR

HARMINCHARMADIK ÉVFOLYAM.

KIADJA A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

BUDAPEST, 1944.

TARTALOM

TANULMÁNYOK.

Radó Poltkárp: A Pray-kódexről	Olda 49
--------------------------------------	------------

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Alszeghy Zsolt: Adalék a magyar regény előzményéhez	56
Kristóf György: Költemények: egy fiatal egygyesület 'sengéje	57
Kovalovszky Miklós: Petőfi nevééről	59

BÍRÁLATOK.

Herczeg Ferenc. — Nagy Ernő: Werbőczy és a felvilágosodás. — Bayer József: Déryné. — A pannonhalmi főapátság Szent Gellért Főiskola évkönyve. — Vajthó László: Halhatatlan magyar irodalom. — A magyar piarista rendtartomány története. — Iványi Béla: Pázmány Péter kiadatlan levelei. — A kassai püspöki könyvtár kódexel és ősnymtatványai. — Szénási Etelka: Természetleírás líráinkban Kisfaludy Sándortól — Ady Endréig. — Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. — Gerlőtei Jenő: Az irodalomkutatás elvei a tudatos-eszményítő költés esetében. — Fábrián István: Magyar diák verseskönyve. — Simonffy Aladár: Ibrahim Mütefferika. — Missuray-Krúg Lajos: Hany Istók, rábaközi regék hőse. ...	64
--	----

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

Folyóiratok	75
-------------------	----

FIGYELŐ.

Asszonyesúfolók. — „Az első magyar költőnő.” — Czákó Zsigmond János lovagja és a Bánk bán. — Reviczky „Az utolsó költő”- jének első kidolgozása. — Hírek	77
--	----

A folyóirat évenként négy füzetben jelenik meg.

A Pray-kódexről.

Írta: RADÓ POLIKARP.

Az utóbbi két évtizedben nagyon sokat foglalkoztak a Pray-kódexszel; elsősorban a modern liturgiátörténet módszereivel kutatták azt.¹ A PK-nek körülbelül minden problémája tisztázódott; mégis azt tapasztaljuk, hogy a tudományos közvélemény lassan, vagy alig veszi át ezeket az eredményeket. Az ok egyedül az, hogy nem ér rá a szakkutató történész, vagy irodalomtörténész nagyon hosszú, bonyolult és tulajdonképpen eléggé távoleső tanulmányok hazamozdítására rövid áttekintést nyújtunk a PK fontosabb problémáiról.

1. Mi a Pray-kódex?

Laikus szóval misekönyvnek mondhatjuk, szaknyelven azonban *sacramentarium*nak kell nevezni, mert nem tartalmazza mindazt, ami a mai misekönyvekben van. A középkor első felében, a XIII. sz.-ig a pap nem mondotta a kar által éneklendő részeket (Introitus, graduále stb.) és nem mondotta el a szent olvasmányokat sem (lectio, evangélium): ezeket a diakonusok olvasták. Így a sacramentariumban *csak a pap által mondandó imákat találjuk* (kánon, prefáció és a 3 misemádság).

A PK azonban csak „a potiori fit denominatio”-elv alapján sacramentarium: nagyobb része az ugyan, valójában azonban sok minden mást is tartalmaz; *gyűjteményes kódex: collectaneum*. Talán érdemes lesz végigtekinteni, milyen a Halotti beszédet magában rejlő PK szerkezete.

Három ismeretlen szerzetes írta a PK-t; szokás szerint ezeket „kezeknek” nevezzük.²

1. Az „Első kéz” írása az elején 4 levél (folio). A magyar püspöki karnak Kálmán király alatt 1100 körül tartott két zsinati határozata van benne; ezen a zsinaton többek között elrendelték a Micrologus használatát, melyről rögtön szó esik, a szavakkal: „Ordo divinatorum officiorum et ieiuniorum secundum libellum, quem conlaudavimus, ab omnibus teneatur.” E mellett ez a részidőszámító (komputisztikus) táblázatokat tartalmaz, továbbá a „szerencsétlen napok” jegyzékét, ezeket „egyiptomi napoknak” nevezték.³ Egy üresen maradt féloldala a „Harmadik kéz” a legrégebb magyar vonatkozású *Csziót* írta le, azaz az ünnepek egymásutánját latin versbe foglalta (Cisioianus az év első ünnepéről: Circumcisio domini jan 1.)⁴

¹ Az idevágó tanulmányok elsősorban Zalán Menyhért, Kniewald Károly. Kőhár Flóris tollából kerültek ki: 1. a Pray-kódex (ezenül PK) bibliográfiáját Radó, Index codicum manu scriptorum liturgicorum Regni Hungariae (Az Orsz. Széchényi Könyvtár kiadványai XIV.). Bpest, 1941, 6–7.

² E. Bartoniek, Codices latini medii aevi, Bpest, 1940, 5.

³ Zalán Menyhért, Magy. Könyvszemle 1926, 262. olvasható a szövegük.

⁴ Szövege magyarázattal együtt Zalán, M. Könyvszemle 1926, 266–9.

2. Nagyjelentőségű kézirat a „*Második kéz*“ munkája (PK fol. V—XXVI): az ú. n. *Micrologus*. Ezt a XI. sz.-ban konstanzi Bernoldus állította össze „*Ordo Romanus*“ címen IV. Henrik idejében; a mise szertartásait és az egyházi év megülésének módját ismerteti a római ritus szerint. A külföldi kutatás ezt az egyik legrégebb *Micrologus*-kéziratot nagyon jelentősnek tartja.⁵

3. A PK többi részét — leszámítva a gyér betoldásokat — tehát a kódex túlnyomó részét, a „*Harmadik kéz*“ írta. Az ő munkája a *Nagy Kalendárium* (fol. 1'—7), Magyarország legrégebb teljes naptára, julianus-rendszerű örök-naptár.⁶ A szentek ünnepei mellett minden hónap elején a lapfőn két verset olvashatunk. Az első vers az állatkörnek a jegyét árulja el, melyben a Nap az illető hóban van; a másik vers a szerencsétlen napokat foglalja versbe; ezek nem azonosak az Első kéz által írt napokkal. Ezenkívül minden hónapban rendkívül érdekes *egészségi szabályokat* is hoz, pl. mikor kell eret vágatni, milyen hónapban kell fürödni, meleg vagy hideg ételekkel élni, gyümölcsöt enni, haslajtót bevenni stb. Kniewald tanulmánya kimutatta, hogy a PK szent-névsorában legjobban a francia szentek állanak előtérben: a PK szerkesztője *francia mintapéldányokat* használt föl, de mivel magyar bencés apátság részére dolgozott, a magyar szenteket is mind fölvette. Jogos tehát a megállapítás: „Az a hithirdető tevékenység, mely Salzburgból és Passauból akarta a magyarokat megtéríteni, a magyar egyházi szervezet megalapítása után már hatástalan maradt a liturgia alakítására,⁷ bármennyire hihetetlennek tartják bizonyos külföldi körökben.⁸

4. A Kalendárium után újra időszámítási táblázatok és egyéb följegyzések következnek (fol. 7—16). Legjelentősebb közöttük a Pozsonyi krónika.⁹

Másik érdekessége ennek a résznek egy eddig ismeretlen *szimbolikus mise-magyarázat*.¹⁰

5. A PK túlnyomó részét a *Nagy sacramentarium* alkotja (fol. 17—129). Először a *Miserend* következik (fol. 17—32); ez önálló szerkesztés eredménye, mert egy régi miserendet a *Micrologus* alapján dolgozott át; úgy azonban, hogy nem egy vonásban eltér tőle; a mise legfontosabb részénél: az átvájtottatásnál pedig egyenesen páratlanul áll a XII. sz. végének európai miserendjei között.¹¹ A használt mintapéldány *természetesen itt is francia volt*, mégpedig az arras-i (cambrai-i) egyháznegyének egyik bencés apátságából, talán *Corbie*-ből való. Ezután az egyházi év miséit („*de tempore*“ rész) s a szentek ünnepeinek miséit („*de sanctis*“ rész, „*sanctorale*“) találjuk benne; majd a közös miséket („*commune*“); végül a fogadalmi („*rotiv*“) miséket.

⁵ K. Mohlberg, *Das älteste Sakramentar Ungarns u. eine wiedergefundene Micrologus-Handschrift, Ephemerides Liturgicae* 1927, 68.

⁶ Kimerítő tanulmányt írt róla Kniewald Károly, *A PK sanctoraléja*, M. Könyvszemle 1939, 1—53.

⁷ Kniewald i. m. 33.

⁸ F. Valjevec, *Deutsche Kultureinflüsse in nahen Südsten*, München, 1940.

⁹ Fol. 9—9' és 16—16'. Első kiadója J. Koller, *Hist. episcopatus Quinqueecclesiarum I. Posonii*, 1782, 402—405. Szövege: Szentpétery, *Scriptores rerum hungaricarum I. Bpest*, 1937, 125—127.

¹⁰ Szövege Zalán, M. Könyvszemle 1926, 270—271. és Bálint Sándor, *Népünk ünnepei*, Bpest, 1938, 51—53.

¹¹ Kniewald tanulmánya mutatta ezt ki: *A PK miserendje*, *Theologia* 1939, 1—27. 97—111.

6. Ezután a Harmadik kéz rövid *Ritualét* iktatott közbe (fol. 129'—136'). A PK szerkesztője általában szereti átmenetként az olyan szertartások beszűrésát, amelyek nem a miséhez tartoznak és így voltaképpen nem valók igazi sacramentariumba. Az egyházi év miséi közt elszórva már egy csomó áldást találhatunk;¹² a Miserend és a Nagy sacramentarium közé van toldva a temetőszentelés¹³ és ugyancsak alkalomadtán hozza a legrégebb magyar házassági szertartás szövegét is.¹⁴ Ezért ilyen gyér a rituale. Mindazonáltal megismerhetjük belőle a boldvai bencés monostort, melynek részére a PK készült: a vasárnaponként tartott szenteltvízhintés egymásután végigvezet a monostor összes házain és helyiségein: a sekrestyén, a cintermen, azaz temetőn, a betegek házában, a káptalan termen, a hálólházon, az ebédlőn, a „caminata“-n, azaz a monostor egyetlen fűtött helyiségén, a konyhán, a pincén, a kertben, és a „lardariumon“, éléskamrán.¹⁵ A szolgáló (hebdomadarius) testvérek beiktatásának ritusa után a templom alapkövetételének szertartását hozza: még mindig a missziós terjeszkedés korára utal ez vissza, különben a gyér rituális anyagba nem vették volna fel éppen ezt a szertartást.¹⁶

Utána következik a Rituale legfontosabb része: a *temetés szertartása*; egyben a legrégebb hazai szövege e szertartásnak.¹⁷ A Harmadik kéz a PK szerkesztője és zömének írója e szertartás függelékül írta oda a *Halotti beszédet*. A beszéd helye azonban a PK szertartása szerint nem a legvégén van, hanem a szertartás közben; miután elhantolták a holttestet: olvasható a rubrika figyelmeztetése: „Hic fiat sermo ad populum“.¹⁸ Utána egy még ma is meglevő, népszokássá vált és a mai Ritualék által nem említett *szokás első nyomát olvashatjuk*: a pap három marék földet szór a sírba.¹⁹ Ez egyébként a szerzetes temetésére vonatkozik, a Halotti beszéd is szerzetes sírjánál mondott beszéd, mert a szerzetesek temetéséről szól az egész szertartás: „Et ita cantando, pulsantibus omnibus signis, cadauer portetur ante altare sancte M. et omnis conuentus uersa facie stet ad orientem, finito responsorio dominus abbas dicat hunc uersum...“²⁰ A szerzetes-temetés után következik a laikusok temetése; ez már jóval rövidebb az előbbinél.²¹ Pótlólag még két imádság után, függelék gyanánt hozza a Halotti beszédet és annak latin forrását,²² mintha csak az egész temetési ritus után jutott volna eszébe, hogy megpróbálkozik a szokásos magyar szöveg följegyzésével. A PK-ben ugyanis többször nyomát láthatjuk a néphez intézett beszédnek, még olyan alkalmakkor is, mikor az manap már

¹² L. ezekről Zalán kitűnő tanulmányát: A PK benedictiói, M. Könyvszemle 1927, 44—66. és Jahrbuch für Liturgiewissenschaft 1927, 291—292.

¹³ Fol. 34—34' „Consecratio cimiterii“.

¹⁴ Fol. 117—117' „Benedictio super sponsam et sponsam“.

¹⁵ Fol. 130—131'; v. ö. Zalán M. Könyvszemle 1927, 60—62: a szövegekkel együtt.

¹⁶ Fol. 131'—132 a hebdomadariusokról; fol. 132—132' az alapkövetételről szól.

¹⁷ Fol. 133—135.

¹⁸ Fol. 134.

¹⁹ „Deinde sacerdos tribus nicibus: In nomine patris et filii et spiritus sancti proiciat terram...“ fol. 134.

²⁰ Fol. 133'.

²¹ Fol. 135.

²² Fol. 136—136'.

nem szokás: mint a virágvasárnap barkaszentelés közben²³ és húsvétvasárnap hajnalán a zsolozsma után.²⁴ Sajnos, magyar szöveget itt nem írt le.

7. A *Kis sacramentarium* a PK utolsó része (fol. 137–142’); a Harmadik kéz műve ez is; utána más kéz pótlásai vannak csak 2 levélen. Miért volt szükség erre a kiegészítő sacramentariumra? A Harmadik kéz, a PK szerkesztője átnézte, vagy átnézette mással a Nagy sacramentariumot és hiányolt bizonyos miséket. A hiányt a Kis sacramentariumban pótolta azután; még pedig hamarosan a Nagy Sacramentarium befejezése után; ezt onnan következtetjük, mert a Kalendáriumban több olyan szentnek ünnepe van egyedül, vagy első helyen, kiknek *csak* a Kis sacramentariumban van miséje.²⁵ Valószínűbb tehát, hogy a Harmadik kéz a PK-nak ezt az utolsó részét is még Boldván készítette és nem sokkal a Kalendárium után, hiszen ebben már elhatározta ünnepeknek azokat a Nagy Sacramentariumban, úgy látszik feledékenységből, kinaradt szenteket.

2. A *Pray-kódex* kora.^{25a}

Összes középkorai kézikönyveink a PK-t és vele együtt a Halotti beszédet a XIII. sz. elejéről valónak, 1200 körülnek mondják. A kutatás ezt a datálást helyesbítette; a *PK és vele a Halotti beszéd a XII. sz. utolsó évtizedéből*, pontosabban III. Béla uralkodásának végéről való; 1192–1195. között írták. A bonyolult kérdés bizonyításának gondolatmenetét röviden a következőkben foglaljuk egybe.

Az első négy levél írója: az Első kéz bevezetést adott a Második kéz művéhez: a *Micrologushoz*, tehát vele egykorú. A *Micrologust* viszont az 1200-as századforduló előtt írta le másolója; mert egy későbbi kéz a *Micrologus*-résznek egy üres helyére az antikrisztusról jegyzett föl jövendölést: „Et cum fuerint anni cumpleti mille ducenti et decies post partum uirginis aime tunc antixps.“²⁶ A középkorban a világ végére vonatkozó jóslások a századfordulóra estek; a pótlást tehát 1200 előtt írták bele az *akkor már kész* *Micrologus*ba.

A *Kalendárium* időmeghatározásánál a kiindulópont, hogy megvan benne, akárcsak a Nagy Sacramentariumban, Szent László ünnepe: „Elevatio sei ladizlai regis“: ez az „elevatio“. Szent László szenttéavatása 1192-ben történt. A terminus ante quem a Kalendárium kormeghatározásánál az 1195-ös év, III. Béla utolsó éve. A *Pozsonyi krónikát* ugyanis a Harmadik kéz (a krónika s a Kalendárium közös írója) *egy íven, tehát egy időben írta a Kalendáriummal*. A Krónika datálása pedig 1192–1195, mint ezt a szak kutatás már megállapította.²⁷ A Krónika írója (3. Kéz) ugyanis sem III. Béla halálát,

²³ Fol. 45–48 az evangélium után: „Illo perlecto fiat sermo ad populum de euangelio.“

²⁴ Fol. 55’ a laudes után: „Dein fiat sermo a sacerdote ad populum. Postea detur pax populis.“

²⁵ Kniewald, M. Könyvszemle 1939, 48–49.

^{25a} Alapvető tanulmány Kniewald, A PK tartalma, kora, jelentősége. M. Könyvszemle 1939, 413–455.

²⁶ Fol. XXIV’; M. Könyvszemle 1939, 417.

²⁷ Hóman Bálint, A Sz. László-kori Gesta Ungarorum XII–XIII. sz.-i le származói, Bpest, 1925, 76. — Scriptores rerum Hungaricarum III. E. Madzsar, Annales Posonienses 121–122.

sem a következő trónváltásokat nem írta bele: Imre, III. László, II. András uralkodását. Így tehát a krónikát és vele együtt a kalendáriumot 1192—1195 között írták.

A PK többi része: a Nagy és Kis sacramentarium és a köztük levő Rituale, szintén a Kalendáriumot író „Harmadik kéz” alkotása, annyira szoros kölcsönhatásban van egymással, hogy *egy időben való keletkezésüket okvetlenül fel kell tételezni*. Ezt Kniewald teljesen meggyőzően kimutatta.²⁸ A Kalendárium a két sacramentarium alapján bővült; szentnévsora hatással volt a Kalendáriumra. Tehát a Nagy sacramentarium és mint főtebb láttuk, a Kis sacramentarium is a Kalendáriummal együtt 1192—1195 között íródott. A két sacramentarium közé ágyazott *Rituale, a benne foglalt Halotti beszéddel együtt tehát ugyancsak ebből az időből való*. Ez természetes is; hiszen elvégre ilyen gyakorlati célú kódexet nem írtak évekig, vagy évtizedekig, hanem elkezdték és néhány hónap leforgása alatt befejezték, annál is inkább, mivel ezeket a szóban forgó részeket egy kéz írta.

Nem minden nyelvelmélkünk dicsekedhetik emyire pontos és biztosan alapozott kormeghatározással, mint a Halotti beszéd: 1192—1195, III. Béla uralkodásának utolsó évei.

3. A Pray-kódex útja.^{28a}

1. Kétségtelen, hogy a PK teljes egészében, tehát: a Micrologus s a kódex többi része a *boldvai Keresztelő Szent János bencés apátsága részére készült*. Bár Zalán még a Micrologust a PK-től független műnek tartotta, amelyet csak Pozsonyban kötöttek vele össze, Kniewald alapos részletkutatása bebizonyította, hogy a Micrologus és a PK szorosan összefügg egymással és így bizonyos, hogy egy egészet alkottak kezdetői fogva.²⁹ Boldva bizonyításának menete röviden ez: *Bencés apátságra utalnak* a „Pro congregacione”-imádságok, valamint a könyörgés: „Familiam huius sacri cenobii quesumus domine intercedente beato Benedicto confessore tuo perpetuo gubernamoderamine.”³⁰ Hogy ez *magyar* bencés apátság az napnál világosabb: ott vannak a magyar szentek a PK-ben, mind az a Harmadik kéz leírásával;³¹ ott vannak a magyar történeti följegyzések (Pozsonyi vagy Nagy Krónika; Kis Krónika, azaz a királynévsor és egyéb jegyzetek); ott van a Halotti beszéd; mindehhez hozzáfűzhetjük a PK latin szövegének hungarizmusait, amit külön kellene tanulmányozni.³²

²⁸ M. Könyvszemle 1939, 46—49.

^{28a} Alapvető tanulmány Zalán, A PK írásának helye és további sorsa, M. Könyvszemle 1927, 247—274; v. ö. Jahrbuch für Liturgiewissenschaft 1928, 381—382.

²⁹ M. Könyvszemle 1939, 419—420. és Theologia 1939, 1. 103—107.

³⁰ Fol. 108—109.

³¹ Ezekről l. Kniewald—Kühár, Magyar szentek ünnepei és miséi a Pk-ben, Pannonhalmi Szemle 1939.

³² Pl. fol. 48': „dimittitur usque missam magni sabbati” = *nagyszombat* a szokásos „sabbati sancti” helyett; fol. 52. „Iiac finita dicat lenta uoce” a „submissa” helyett = „lassan”, de „halkan” értelemben véve; fol. 129. kétszer is: „canonicorum” hangzóilleszkedéssel „canonicorum” helyett = *kanonok*.

Ez a magyar bencés apátság *Keresztelő Szent Jánost tisztelte* védőszentje gyanánt. Ez nem lehet kétséges, mert több helyen ezt világosan megírva találjuk „... Intercedente b. Maria semper uirgine et b. iohanne baptista muro custodie tve hoc sanctum ouile circumda...“³³ vagy „... loca nostra cum omni congregacione et familia b. iohannis baptiste in omni sanctitate custodi“; ugyanígy írja: „... pro cuncta congregaciono sancti iohannis baptiste ac familia eius.“³⁴ Ez a két imádság a szerzetesi családot (congregatio et familia) a középkor szellenének megfelelően, Keresztelő Szent János tulajdonának mondja; a helyről, azaz a monostorról egy másik ima állítja ugyanezt: „... qui locum istum in honore sancte marie sanctique iohannis baptiste consecrasti.“³⁵

A *Boldva-tyolyómenti*, különben ismeretlen bencés apátság lehet csak ez, amint két későbbi bejegyzés ezt elárulja az 1203-as évnél: „Monasterium iohannis b(a)ptiste comburitur iuxta bulduam situm“ és: „monasterium s. iohannis b(a)ptiste comburitur.“³⁶

A könyv tehát kb. egy évtizedig volt csak a boldvai monostorban: 1192/5—1203-ig.

2. A PK vándorútjának *következő állomása a somogyvári apátság*; ez nem teljesen bizonyos, csak legvalószínűbb föltevés. Szerintem *egy* kéz írt bele *három pótléket* a PK-be: a végén egy Szent Egyed prosa-t (azaz sequentiát, ezt a misc alatt énekelték). Somogyvárnak ez volt a pátronusa, mert a francia St. Giles (= Szent Egyed) cluny-i bencés apátságból alapították.³⁷ A másik pótlék egy bejegyzés, melyről kiderült, hogy Bernát spalatói érsek művéből való, ki 1204—1210 között Somogyvárnak kommandátora volt.³⁸ A harmadik bejegyzés az „A cunctis“ három könyörgése, III. Ince pápa († 1216) alkotása; ezt még a pápa életében írta be ez a „*Somogyvári I. kéz*“, mert a pápát név nélkül említi a címben: „Has orationes composuit apostolicus et dicit sepius.“³⁹ Tehát kb. 1204—1216 között *Somogyvárrott lehetett a PK*. Ebben az időben egy másik szerzetes: a „*Somogyvári II. kéz*“ kis függelékét írt a PK-hez, a *Somogyvári függelékét*: egy „Domine si fuisses hic“ szövegről mondott homiliát — Kniewald szerint ez is spalatói Bernát somogyvári kommandátor gyűjteményéből való⁴⁰ — és miseolvasmányokat. Hogy helyük legyen: a Harmadik kéz művéből, a Kis sacramentariumból töröltek egy oldalt. Amiből világosan következik, hogy a Kis sacramentarium, meg az előtte levő Rituale a Halotti beszéddel 1204—1216 előtt már okvetlenül meg volt írva,⁴¹ tehát Boldván írta azokat a „Harmadik kéz“. Karácsonyi János hipotézise a Halotti beszéd

³³ Fol. 56, húsvétvasárnap körmenef.

³⁴ Fol. 105': Missa communis pro uiuis atque defunctis és fol. 106: másik Missa communis.

³⁵ Fol. 133.

³⁶ Fol. 16' és 10'.

³⁷ Fol. 144': „Sonent ymni deo digni... ad hec festa patris tanti... ob uirum deo carum sancti patris egidij.“

³⁸ Fol. XXVI': „Ergo qui soluendi ius non habent...“ Kniewald, M. Könyvszemle 1939, 417—419.

³⁹ Fol. 144.

⁴⁰ M. Könyvszemle 1939, 437.

⁴¹ Fol. 142. M. Könyvszemle 1939, 440.

somogyvári eredetéről ezek, valamint a fõntebb ismertetett liturgikus érvek alapján valószínûtlennek tekintendõ.⁴²

3. Somogyvárról a könyv tovább vándorolt: *1228-ban Deákiban volt* az ottani bencés templom használatában; ezt bizonyítja egy üres helyen történt bejegyzés: „Anno ab incarnatione dni M-o CC-o XX-o VIII-o XVIII. kal. dec. consecrata est hec ecclesia in honore beate Marie virginis a uenerabili Jacobo Nitriensi episcopo ...“;⁴³ utána elsorolja az ereklyéket. Már Ocskay és Békési C. Emil meghatározták, még pedig kétséget kizáró módon, hogy a „terra Sala supra Wag“ földjén fekvõ Dyaqui = deáki templomáról van szó.^{42a}

4. Deákiból a *közeli Pozsonyba került a PK*; mint bizonyos bejegyzésekbõl látható, már a XIII. században ott volt a könyv.⁴⁴ 1425-ben a pozsonyi káptalan birtokában volt a PK; már akkor rossz sorrendben voltak bekötve ívei, úgylátszik a régi könyv széteshetett és rosszul kötötték be.⁴⁵ 1632-ben a káptalan könyveinek nagy leltározása alkalmából a PK-be is beírták a sok könyvben talált bejegyzést: „Capituli Posoniensis. Litt. M. 1632.“

5. A pozsonyi káptalan 1813-ban a kódexet a Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának ajándékozta. A PK jelenleg is tanulmányozható az említett könyvtár birtokában lévõ igen jó fényképfelvételeken. Mivel csak a legújabb idõben: 1939-ben helyezték a PK-nek zürzavaros állapotban levõ íveit a helyes sorrendbe, háromféle lapszámozás szerint is idézik a PK-et. A gyakorlati használhatóság végett legyen szabad az 1939-ben bevezetett legújabb foliáláshoz viszonyítani a régebbi és legrégebbi számozást; e konkordancia segítségével könnyen megérthetõ, a régebbi szerzõk melyik oldalt idézik.⁴⁶

Új számozás:	Régebbi:	Legrégebbi:
fol. I—IV'	azonos	azonos
fol. V—XIII'	fol. XVI—XXIV'	pag. 313—330
fol. XIV—XIV'	fol. XV—XV'	pag. 311—312
fol. XV—XXVI'	fol. XXV—XXXVI'	fol. 1—14'
fol. XXVII—XXVIII'	fol. V—VI'	fol. 15—16'
fol. 1—136'	fol. 1—136'	fol. 17—152'
fol. 137—144'	fol. VII—XIV'	pag. 331—346.

⁴² Hol írták a Halotti Beszédet? Magyar Nyelv 1925, 225.

⁴³ Fol. 10. Szentpétery, Series scriptorum I. 121 s.

^{43a} Figyelõ 1877, 321—327.

⁴⁴ 1241: „Vxor Johannis occiditur et vxor ehucar a eumanis captiuatur“ V. ö. A Pamonthalmi Sz.-Benedek-Rend története I., 463—465; Zalán, M. Könyvszemle 1927, 269—270.

⁴⁵ Ipolyi Arnold, Új M. Múzeum 6 (1856) 3. f. 170.

⁴⁶ A PK mûvészettörténeti jelentőségérõl és ennek bibliográfiáját l. Berkovits Ilona, A magyar miniatúrafestészet kezdetei, Árpádkor, Magyaragságtudomány 1942.

Adalék a magyar regény előzményeihez.*

4. Naláti József.

György Lajos könyve a 302. lapon a 109. szám alatt ismerteti Harsányi Sámuel magyar testőrzőnek 1794-ben megjelent D'Arnaud-fordítását és ennek kapcsán még három más fordítást is számbavesz. A teljesség megköveteli, hogy ehhez a felsoroláshoz hozzákapcsoljuk báró Naláti József két kötetét is.

Petrik jegyzéke szerint (Magyarország bibliographiája 1712—1860. I. k. 116. l.) Nalátinak két D'Arnaud-fordítása van; ezek:

a) *Eufémia, vagy a vallás győzedelme. Szomorú darab, mely frantziából fordítottatott.* (8r. 214 és 2 l.) Pozsonyban, 1783. Ny. Landerer Mihály.

b) *A szerencsétlen szerelmesek. Avagy G. Comens. Szomorú darab, melyet irt d'Arnó. Frantziából ford. báró Naláti József.* (8r. XXXII és 201 l.) Kolostáratt és Szebenben, 1793. Nyomt. Hochmeister Márton.

Mind a két mű drámának van jelezve; úgy látszik tehát, a magyar regény előzményei között nincs szerepük. Beöthy Zsolt azonban (A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban, II. 102. l.) figyelmeztet: „Mindegyik drámát egy-egy terjedelmes novella előzi meg.“ Naláti kötetei valóban szépprózát és drámát fognak egybe. Kezembem az *Eufémiának* évszámjelzés nélkül megjelent kiadása volt s az a *Comens* megjelenését és ismeretét feltételezi; az előszóban ugyanis így ír: „Komins és Eufémia a szerzetes életnek csendességében gyötrődven szerelmekkel, jobban ki voltanak tétetve ostromlásinak.“ Viszont a másik mű elején (*A szerencsétlen szerelmesek*) megemlíti, hogy ezt a művét 15 évvel ezelőtt írta. Így annak keletkezését az 1778. esztendőre teszi. A fordítások tehát testőrkorából valók.

Érdekes a fordítások mentegetőzése: „Hogy szerelmes dolognak írásához fogtam és hogy katoná létemre reá érkeztem.“ De ha egy tanácsúr így írhatott egy huszonhat éves ifjúról, ő, a huszonnyolc-esztendőös, bátran tolmácsolhatja! *A szerencsétlen szerelmesek* beosztása a következő: 17 lapon ismerteti a trappista kolostort, a 18—103. lapon több változatban meséli el gróf Comensnek történeteit; a 104—118. lapon Comens verses levelét olvashatjuk anyjához, a halála előtt; a 119—201. lap a verses drámaf fordítás. A prózai elmesélés tehát terjedelemben majdnem megegyezik a drámáival. Kegyetlenül érzelmes história; az írónak azonban nevelő a célzata. „Elég hasznót foglal magában, ha a szíveket meghatja és egy kevés könnyhullatást indíthat, és bennünket annak a nagy és szükséges igazságnak ismeretére vihet: hogy az indulatokban a leg-

* V. ö. folyóiratunk 1941. 173. (Perecsényi Nagy László, Pettényi Gyöngyössy János), 1942. 158. (Verses mese), 1943. 62. (Faludi Bölc ember), 1944. 14. l. (Bacsányi János, P. Horváth Adam, Molnár Borbála).

gyengébb szikrák is rettenetes gyulladásokat okozhatnak, amely gyakran minden szerencsétlenségnek s néha minden halálos vétkeknek forrása lehet.“ (XXIV. l.) De a hatást mástól is reméli: „Olyan édes gondolkodást és szomorkodást hágy a lélekben, melyet mintegy meghálálni kíván az ember a szeretetnek és annak, aki elő tudja adni.“

Az *Eufemiá*-ban a célt így tűzi ki: „Az író szándéka ezen munkában egy olyan tusakodásban szaggatott szívet mutatni, valamint a *Komensben* vagyoni, hogy jobban is kijelenthesse, milyen alkalmas legyen a vallás és a szerelmi vetélkedése egy valóságos nagy méltóságú szomorújátékra.“ A drámát itt is prózai elbeszélések előzik meg. Az elsőben első-személyes elmondásban halljuk Konstancia és Sz. Albon szerelmének szomorú történetét. Ezt követi (100—103. l.) a históriának egy rövidebb változata: „egy ritka és mulatságos történet“, azzal az eltéréssel, hogy itt a gyónás után az egymásraisínerés leírása színesebb, viszont a hősnő önkéntesen marad a zárdában és sárgaságban hal meg. Harmadik prózai változata: „Egy anglus író munkája szerént Eufemia esetének rövidebb jegyzése“ (103—113. l.); e szerint az elszakadásnak családi összekülönbözés az oka, a gyónás még a beöltözés előtt történik, a felismerés pedig a beöltözés után a férfi levele alapján; de a levél búcsúzó és a zárdában való megmaradásra biztató. Körülbelül egyidőben hal meg a két szerelmes, és Konstancia kérésére egy sírba kerülnek; sírjukon ez az írás: „Itt nyugszik a testek Ferenc atyának és Constantia szerzetes szíznak — egymást életekben szerették, és a halál őket el nem választotta.“ A prózai rész arról is tájékoztat, hogy e forrásokat hogyan és miért változtatta meg az író a drámában: „Eufemia magát a vallással megerősítvén, sok hánykolódások, viaskodások után asszonya leszen hajlandóságának végre, és inkább elvész fájdalomai alatt, mintsem állapotját elhagyja. Ha engedett volna Theotimus kérelmének, akkor nem volna jó erkölcs benne, és a darabnak célozott vége semmivé lenne.“ (126. l.)

Maga a darab (127—214. l.) rövidebb e prózai szövegeknél; nyilvánvaló tehát, hogy mind a két kötetnek ott a helye a magyar regény előzményeiként felsorolt művek között, ha irodalmi értékéről nem is mondhatunk többet, mint amit Beöthy írt róla: „Alig egyéb Bároézi-studiumnál, az eredetinek bátorsága, csínja és könnyűsége nélkül.“

Alszegehy Zsolt.

Költemények: egy fiatal egygyesület 'sengéje.

— Az erdélyi almanach-kiadványok könyvészetéhez. —

Petrik (Magyarország bibliographiája II. 480 l.) felsorolja és jegyzékbe veszi a következő könyvet: *Költemények. Egy fiatal egygyesület 'sengéje* (8-r. 174 l. és 1 lev.) Kolosvárott 1834. Burián Pál könyvárosnál. E kiadványnak kezelési szempontból megvan az a fogyatékosága, hogy címszava nincs; illetőleg lehet kettő is, de egyik se kellően tájékoztató. Ki a szerző vagy szerkesztő? *Egy fiatal egygyesület?* Világos, hogy ez a címszó akár mint a szerkesztőnek v. szerkesztőknek, akár mint szerzőknek a neve szokatlan, nehezen megtartható az emlékezetben, sőt cédu'ázása is különös. Petrik is a tartalmat

jelző *Költemények*, a címlapon olvasható első szó, azaz a tartalom alapján illesztette be a jelzett helyre, a K-betűs művek közé. Tehát a nem könnyen megkereshető és megtalálható könyvek közé tartozik.

Nem könnyen megtalálható e kiadvány azért is, mert valószínűleg kevés példányban jelent meg. Magam pl. egyetlen kolozsvári könyvtárban sem találtam meg. Pedig ha valahol, hát a hat gazdag kolozsvári közkönyvtár valamelyikében csak meg kellene lennie e Kolozsvárt nyomtatott és kiadott könyvnek. De nincs, nem volt meg. Végre egy antikváriusi könyvjegyzék alapján hozzájutottam és beszereztem egy példányt az EME könyvtára számára.

A nehezen felhajtott kiadványt olvasgatva és vizsgálva megállapítottam először is azt, hogy e kiadvány, melynek pontos címe: *Költemények*. Egy fiatal egyesület 'sengője. Kolozsvárott. Burián Pál könyvárosnál. 1834., a címlapot kivéve teljesen és tökéletesen azonos az Aglája c. almanach 1830-ban megjelent második kötetével. Tartalom, nagyság, papíros, betűk, nyomás, sajtóhibák, helyesírás teljesen azonosak. Csak a címlap más: Aglája. Kiadta Kelemen János. A kolozsvári Réf. Kollégium Könyvtárnokja. Második kötet. Kolozsvárt. Nyomtatott a Királyi Lyceum betűivel. 1830. Hiányzik azonban a második kiadásból, helyesebben az új lenyomatból a cenzúra imprimatúrája (Móhes Sámuel), a gróf Rhédei Adámhoz intézett ajánlás és előszó, végül a nyomtatásbeli nevezetesebb hibákat feltüntető utolsó lap. E hiányzó részek az Aglájában számozatlan lapokon voltak kinyomtatva. Úgyhogy az *Aglája II. k.* és a *Költemények* lapszámozása is teljesen egybevágó, azonos: 174 l.

Mivel nyomdászatiilag a *Költemények* az Aglája II. kötetével a számozatlan lapokat kivéve teljesen azonos kiadvány, bizonyos, hogy a *Költemények* mint kiadvány nem más, mint az Aglája II. kötetének új címlappal és fedőlappal ellátott kiadása. Mint hogy pedig a *Költemények*ből hiányzik a gróf Rhédei-nek szóló dedikáció, az új kiadás magyarázata éppen ebben található meg. Abban, hogy az Aglája II. kötetét gróf Rhédei Adám az ékes ajánlás ellenére sem támogatta oly mértékben, amennyire azt Kelemen János, a kiadó remélte. A legtöbb példány a kiadó nyakán maradt s négy év múltán, a támogatás iránt táplált remények teljes meghiúsultakor, a dedikáció elhagyásával újra forgalomba hozta Burián Pál könyvárus útján, de a nyomtatóműhely megnevezése nélkül.

Petrik szokása szerint adja mindkét helyen a tartalmat. Az Aglája cím-szó alatt (I. k. 28. l.) pontosan a *Foglalat* szerint és sorrendjében, ellenben a *Költemények* címszó alatt előbb a prózai művek szerzőit sorolja fel, aztán a költeményekét. Ennek következtében Petrikből nem vehető észre, hogy a két kiadvány tartalma teljesen ugyanaz.

Még csak annyit, hogy gróf Rhédei Adám e tájt Doboka vm. főispánja, később Erdély kincstárnoka a legvagyonosabb főurak közé tartozott. Felesége, gróf Teleki Mária Blair Hugótól fordított prédikációit kiadta (1827). Tehát mindenképpen hivatott és alkalmas irodalmi patronusnak látszik. Mi okozta mégis a Kelemen János palinódiáját, homály fedi.

Csak az bizonyos, hogy a *Költemények* c. almanach teljesen azonos kiadvány mind nyomdailag, mind tartalmilag az Aglája 1830-diki második kötetével. Aki a könnyebben hozzáférhető Aglája második kötetét bírja és ismeri, nem szükséges, hogy a *Költemények* után kutasson.

Kristóf György.

Petőfi nevééről.

Vannak dolgok, amelyeket megszokottságukban annyira természetesnek veszünk, hogy nem is jut eszünkbe gondolkozni rajtuk. Így vagyunk Petőfi Sándor névvel is. Mindenki tudja, hogy eredetileg Petrovicznak hívták, de jóformán még az irodalomtörténet sem firtatta ennek a névváltoztatásnak a létrejöttét.

A *Petrovics-család* felvidéki származású s állítólag 1667-ben kapott nemesiséget I. Lipóttól, bár vannak, akik kétségbe vonják, hogy a költő ennek a nemes ágnak leszármazottja. Kevésbé ismert az az érdekes tény, hogy a család eredeti neve *Petrovicz*. Még Petőfi apja is *Petrovitznak*, *Petrovicznak* írja nevét kezdetben a kiskőrösi számadásokban, bár az aszódi házassági anyakönyvben, 1818-ból Stephanus *Petrovitsot* találunk. 1823-tól kezdve *Petrovitsnak*, *Petrovicsnak* nevezi magát a költő apja. Ez a változás állítólag a kiskőrösi jegyzőnek, *Haksányi Józsefnek* tulajdonítandó, aki ezt a „magyarosabb“ alakot ajánlotta. A -vics végű, szerb hangzású alak miatt gondolták sokan Petőfit rác vagy szerb eredetűnek.

A név írott alakjának állandóságával tehát nem sokat törődtek akkoriak. Jellemző ez a multra. Történelmi nagyjaink nevét, sőt aláírását különböző alakban találjuk a régi okiratokban. (Elég a *Balassa—Balassi-vitára* utalnunk.) Csak a mult század elején tiltják meg királyi rendeletekkel a nevek önkényes elváltoztatását.

A költő ifjúságából származó okmányok is eltérően őrzik meg nevét. A kiskőrösi evangélikus egyház születési anyakönyvének első bejegyzése az 1823. évben január 1. kelettel: Alexander, parentes Stephanus *Petrovics* et Maria *Hrus*. De már a kecskeméti evangélikus elemi iskolában 1828 májusában Alexander *Petrovits* néven írják be a gyermeket. A pesti evangélikus gimnázium az 1833—34. iskolaévről *Petrovich* Alexandernek ad bizonyítványt. A következő évben a pesti piaristáknál *Petrovics* néven szerepel, aszódi gimnázista korából származó füzetein és bizonyítványain, az 1836—38. évekből Alexander *Petrovics* olvasható. Innen Selmecbányára kerül az evangélikus liceum VI. osztályába. Itt verset ír *Szeberényi* Lajos nevű barátja emlékkönyvébe s ez alá *Petrovich* Sándornak jegyzi nevét. Így szerepel az önképzőkör, a „Nemes Magyar Társaság“ jegyzőkönyveiben is. Nevének eh-val írása, úgy látszik, szándékos. Bizonyosan magyarosabbnak érzi ezt az alakot s talán előkelőbbnek is, bár ismerve korán kialakult demokratikus felfogását, ilyen szándéka valószínűtlennek látszik. Fellobbanó magyar érzése vezette a változtatásban, mert magyarságában sértik és támadják meg. Pánszláv érzelmű tanára magyar történelemből buktatja meg, holott maga is alig tud magyarul, a tót és magyar önképzőkör ifjúsága szinte ellenséggé áll szemben egymással. Mindez az alföldi „kunfi“-ban, ahogy magát büszkén nevezi, öntudattá izzítja magyarságát. Hirtelen lobbanó, makaes természetű és elvhűsége már ekkor megnyilatkozik s kitör minden célzásra, sértésre vagy támadásra. Sokszor végletesen is. Azt vitatják szlovák iskolatársai, hogy neve és vallása szerint nem magyar, köztük van tehát a helye: megtagadja szülővárosát és vallását is. Itt a magyarázata azoknak a vitáknak, amelyek születésének helye körül folytak, s amelyeknek maga is alapot adott, amikor „Szülőföldem“ c. verső

alá Kiskuufegyháza nevét írja. Ebben a gyökeresen magyar városban tölti gyermekéveit, s ezt tekinti szellemi szülőföldjének. Az akkor túlnyomóan tót lakosságú Kiskörös ellen tiltakozott magyar érzelme. Mikor egykori tanuló társai szemrehányóan kérdik, hogy miért tagadta meg szülővárosát, ezt feleli: „Mert bánom, hogy tótok közt születtem.“ Egy barátjának pedig így nyilatkozott: „Kiskörösön születtem, csak azt röstellem, hogy luteránusnak.“ Inkább vonzódik a kálvinizmus felé, amelyben ő is a „magyar“ vallást látja.

Selmecbánya után nevét már többnyire a magyarosabbnak vélt *Petrovich* alakban találjuk, így katonai okmányain, *Nagy* Imréhez írt levelén (Grác, 1840. ápr. 30), a verssorok alatt, amelyeket Pozsonyban, 1841. március 21-én ír barátja, *Török* Gyula emlékkönyvébe, pápai bizonyítványán az 1841—42. évből, *Bajzához* írt levelében, amelyben néhány versét küldi el hozzá (1842). Köztük van „A borozó“, amely *Petrovich* néven jelent meg az Athenaeumban.

Az a kis betűváltoztatás, amelyet nevében végzett, nem elégti ki. Valódi és eredeti magyar nevet akar, amely jelképe hazafiságának és méltó a magyar szó katonájához: a színeshez és költőhöz. Már nagyon korán próbálkozik neve magyárosításával, ami egyúttal a multjával való szakítást is ki akarja fejezni. Mikor Selmecről elmegy, *Szeberényinek* ajándékozott könyvébe *Örömfő Vidornak* írja magát. 1839-ben, amikor a Nemzeti Színházban statisztál, a *Rónai* nevet használja (érdekes, hogy *Jókai Eppur si muove* című regényében a költő *Pusztai* néven szerepel). Ez év nyarát egy rokonánál, a vas megyei Ostfiasszonyfán tölti. Itt szeret bele *Tóth Rózába*, s hozzá írt verseibe *Dalmának* írja magát. Pápai diák korában használja a *Homonnai* álnevet, s jellemző, hogy a *Tavaszi* című zsebkönyvben (Pápa, 1845) megjelent költeményei alatt is váltakozva szerepel *Petőfi* és *Homonnai* néven, valószínűleg azért, ne legyen feltűnő, hogy egy költőtől annyi verset közölnek. Vándorszínész korában (1841—43) a dicsőségre célzó *Borostyán* néven játszik. Versei alá többször írja a *Sólyom Sándor* nevet, a *Sió* név is megfordul eszében (talán tolnai emlékei nyomán), népdalait gyakran *Pönögei Kis Pál* néven adja ki később, s még 1847-ben is ír *Lator György* álneven. Egy *Jókaihoz* írt levelének aláírása *Dömsödi Góliáth Péter* (Pest, 1847. dec. 12). Az utóbbi nevekben a költő játszi, tréfás kedve nyilvánul meg.

A sűrűn váltakozó álnevek között hamar felbukkan a *Petőfi* név. A költő családnévének magyaros fordítása, amelyhez természetes s mégis választékos ízlése vezet. Választhatta volna a *Péterfit* is, de ez ismert családnév volt, s ő eredetit akart alkotni, amely csak az övé, egyedül őt jelenti. Tudtommal ez a névalak akkor valóban új volt. Jellemző a név írásmódja — és a régebbi álnevek is (-i végzet -y helyett) abban a korban, amely hemzseg a hazaffyas és ál-nemesi nevektől. (Ha az idegen névhez hozzátették az -y vagy -ffy végzetet, már izig-vérig magyarnak hitték. Így született meg *Mayerffy*, *Kollerffy*, a franciásan megpödört *Zerffy* és a többi.) *Petőfi* a népfiának vallja magát neve írásában is. A márciusi ifjak, pl. *Jókai*, *Vasvári* stb. az ő példájára írják nevüket a demokratikus i-vel.

Abból az aránylag kevés feljegyzésből és levélből, amely a költő ifjúkorából fennmaradt, nem kapunk adatokat nevének megalkotására vonatkozólag, csak következtetni tudunk az okokra és a lelkifolyamatra, amely ide vezet. A *Petőfi* név megszületésének időpontját azonban körülbelül megála-

píthatjuk. A legrégibb adat egy sárszentlőrinci volt diáktársának, *Sárkány* Sámuelnek megemlékezése. A költővel pesti statisztálása idején (1839) találkozott. *Petrovics*nak szólította, de az komolyan így felelt: „Csalódik ön, én nem vagyok *Petrovics*.” Sárkány megütközve nézett rá: „Ne tréfálg, Sándor!” Erre ő félig tréfásan, félig komolyan így válaszolt: „De úgy van, barátom, én nem vagyok *Petrovics*, hanem *Petőfi*. Atyámmal keményen meghasonlottunk, — kitagadtuk egymást.” E szerint tehát a családjával való szakításnak, dacnak kell tulajdonítanunk a néveserét. *Sárkány* adata azonban olyan korai és annyira egyedülálló, hogy valószínűtlen. *Fereuzi* Zoltán szerint az eset később történt, s csak a feljegyző képzelete helyezte előbbre. Nincs semmi más adatunk, hogy a költő már ekkor *Petőfinek* mondja magát, ami furesa is volna, hiszen ugyanekkor a színháznál *Rónai* néven szerepel. Ha az időpont mégis helyes, s a *Petőfi* név már ekkor felbukkan a költő agyában, csak futó ötlet lehet még.

A *Petőfi* név eddig említett első előfordulása 1842-ből való. A pápai diákvét követő szünet végén, októberben írja Szabadszálláson tett látogatásakor *Hazámban* című költeményét, amelyet Dunavecseről küld fel *Bajzának*. A vers az Athenaeum 1842. nov. 3—1. (54.) számában jelent meg, *Petőfi Sándor* aláírással. Itt olvashatjuk először nyomtatásban ezt a nevet, amely annyira ismeretlen és szembetűnően álnév volt, hogy — mint *Petőfi* írja később — *Vörösmarty* „a *Petőfi* név alatt valami régibb írórt vélt rejtezeni.” (*Petőfi* levele *Szeberényi*hez, 1843.) *Keckemé*tről pedig ezt írja *Bajzának*: „Színésztársaim kételkednek, hogy én volnék az a *Petőfi*, kinök az Athenaeumban versei jönnek.” (1843. márc. 14.) Úgy látszik, még csak kipróbálja az új nevet, nem döntött még véglegesen mellette, mert éppen a *Hazámban* című vers megjelenése előtti napon (1842. nov. 2.) *Szeberényi*hez *Petrovich* névvel ír levelet. 1843-ban *Andor Diák* álnévben benyújtja verseit *Bajzához*, aki még nem ismeri személyesen, hogy őszinte véleményét megtudja. Csak amikor a neves kritikus dícsőően nyilatkozik a versekről, vallja be, hogy ő *Petőfi*. *Bajza* elismerő szavai szentesítik tehát mintegy a költő új, választott nevét, amelyre versei nem hoznak majd szégyent. Ettől kezdve leveleiben is *Petőfi Sándor* aláírást találunk.

A *Petőfi* név első megjelenésére azonban van egy jóval korábbi, eddig figyelmen kívül hagyott adat. A *Petőfi-házban* őrzik egy 1841. augusztus 31-én Pesten kelt nyugtatóványt *Petőfi Sándor* aláírással. (Kéziratterem, 101. sz.) Szövege: *Nyugtatóvány 6, azaz hat pengő forintról, melyet verseimnek hat példányára előfizetési díj fejében fölvettem. Pest, aug. 31. 1841. Petőfi Sándor.*“

Kettős érdekességű ez az adat: azt mutatja, hogy *Petőfi* már pápai diáksága előtt, színész korában megalkotta végleges költői nevét, s ezen tizenhétéves korában ki akarta adni verseit.

Ha a nyugtatóvány keltezését akarjuk ellenőrizni, nem sok támaszunk van, mert a költőnek éppen erről a néhány hónapjáról tudunk legkevésébbet. Azt is egy jóval később (1842. júl. 7) *Szeberényi*hez írt adatokban meglehetősen szegény leveléből. E szerint 1841. nyarán születőtől, Dunavecseről június 10. körül távozott. Onnan Pestre ment, ahonnan azonban, mivel ott „semmi kedvező szél nem fútt, nem is lengedezett“, tovább folytatta útját „à la

Hübele Balázs“ — mint tudjuk — a Dunántúlra, s Tolnában, Ozorán egy színésztársasághoz szegődött. Pesti tartózkodásáról semmi részletet nem tudunk. Az említett nyugatvány elárulja, hogy legalább szeptember elejéig ott volt. De hogy mit csinált, miből élt másfél hónapig, csak találgathatjuk. Bizonyosan a színház körül lézengett, mint két évvel előbb, mert ott már ismerős volt, s alkalmi munkákból tengődhetett. Valószínűleg a színészek közül akadtak az előfizetők is a hat példány verskötetre. A nyugatvány hitelességét megerősíti különben, hogy a kiadás szándékáról tud az irodalomtörténet. *Ferencki* szerint Petőfi 1841 őszén gondolt először arra, hogy kiadja verseit, amelyeket tolnai színészkedése alatt (?) írt össze. A füzetet magával vitte Pozsonyba, ahova október elseje után érkezett meg. *Wigand* könyvtáránál próbálkozott, de az nem adott semmit a versekért. Ekkor a füzetet *Neumann* Károly nevű barátjának ajándékozta, aki 1880-ban a Vasárnapi Ujságnak küldte be. Itt jelentek meg *Lanc versei* címen ezek a költemények. (36. sz.)

A *Petőfi* név megszületett tehát, most már tartalmat és értéket kellett neki adni. Cséngéső új és talán kissé mesterkelt is. A költő nem tudja magát véglegesen elhatározni mellette. 1842. július 7-én *Szeberényinck* küldött levelét tréfásan így írja alá:

(Jelenleg) *Petrovics* Sándor tanuló.

(Hajdan) *Rónai* színész.

(Jövőben) *Sió* színész és literator.

A *Sió* név talán a *Sándorral* való alliterációja miatt is tetszik neki (mint később a *Sólyom*). Úgy látszik, mégis a *Petőfi* név mellett dönt, s az ezzel megjelenő verse végleg szentesíti választását. Új nevére már büszke és féltékeny is. Mint a *Pesti Divatlap* segédszerkesztője, 1844. október 27-én kérelmet intéz a lapban *Benőfy* úrhoz (Bruzmann Sámuel arlói lelkész, versei jelentek meg a 40-es években): „Miután némelyek a névhangzás hasonlatánál fogva azt gondolják, hogy *Benőfy* én vagyok, a további zavar elkerüléséért igen lekötelezne *Benőfy* úr, ha e különben is álnév helyett mást szíveskednék választani.“ *Benőfy* azonban nem hajlandó erre, végül is *Vahot* Imre tanácsára kiteszi keresztnevét is, s azontúl *Benőfy Soma* aláírásai adja ki verseit.

Petőfi neve is írói álnév, s az is maradt, mert a költő sohasem gondolt arra, hogy nevét hatóságai engedéllyel megváltoztassa, noha költői nevét használja hivatalosan is. (L. honvédtiszti kinevezéseit stb.) Az irodalmi közvélemény és a hír szárnyára kapja az új költő addig ismeretlen nevét és ez szentesíti a cserét. Ez elég *Petőfinek*, a hivatalos formaságokkal nem törődik. A szabadságharc másfél éve alatt a Helytartótanács helyett a belügyminiszter engedélyez kb. 600 névmagyarosítást (nagy szám ebben az időben: a hazafias felbuzdulás jele), de *Petőfi* neve nem szerepel ezek közt sem.

Jellemző a korra, hogy nemcsak a költő önkényes névváltoztatását fogadják magátólértetődéssel, hanem azt kiterjesztik családjára is. 1847-ben kelt az a levél, amelyben *Petőfi* kéri *Kovács* Pált, a Hazánk szerkesztőjét, hogy a neki járó lappéldányt küldje öccsének, *Petőfi Istvánnak*, Palotára. „Mészároslegény az öccsem, de végtelenül szeret olvasni“ — írja, s ebből a mondatából a szertetet mellett kiérezzük az órt olványra jellemző őszinteséget is: nem szégyeli öccse mesterségét. István későbbi irataiban, az 50-es évekből származó katonai ok-

mányain mindenütt a *Petőfi* nevet találjuk, habár nevét hivatalosan ő sem magyarosította meg soha. Még érdekesebb az a fordított jelenség, hogy a költő szülei fiúk nevét veszik fel utolsó éveikben, s amikor meghalnak (1849. márc. 21., és máj 17.) a halotti bizonyítványt *Petőfi* Mária, szül. *Hrus*, illetve *Petőfy* István névre állítják ki, (Az anya nevét a halotti jelentésben tévesen *Petőfiné*, szül. *Herst Mária*-nak írták, mivel egyik fiú sem volt otthon a forradalmi események miatt a halálesetkor.) A költő fia, *Zoltán* is a *Petőfi* nevet viseli (l. szarvasi bizonyítványait). 1870-ben húnyt el, s 10 év múlva, 1880-ban a költő öccsével, Istvánnal kihál a család. A név azonban nem. A század utolsó éveiben (1886—93) azonban hatan veszik fel a már ragyogó fényű nevet, köztük 4 *Petrovics*, ill. *Petrovits* (Századunk névváltozásai). Csodálkozunk, hogy a minisztérium ezt engedélyezte. A *Petőfi* név ekkor már rég a halhatatlanságó.

Kovalovszky Miklós.

Herczeg Ferenc. Szerkesztette: *Kornis Gyula.* Bp., 1943. (Új Idők Irodalmi Intézet.) 4°. 370 l.

Ez a gyönyörűen kiállított díszmű Herczeg Ferenc nyolevanadik születésnapja alkalmából készült 1943-ban. Vitéz nagybányai Horthy Miklós Magyarország Kormányzójának sajátkezű köszöntése ékesíti. Valóban a kiadó, amely első, legrégibb és legfelsőbb szerzőjéhez több mint felszázadon át a Herczeg Ferencet erkölcsi és anyagi szempontból egyként megillető állhatatossággal ragaszkodott: most az írófejedelem országos ünnepeltése napjaiban e páratlan műben állított emléket az egész világirodalomban egyedülálló jelenségnek, író és kiadó több mint félvszázados, soha meg nem zavart együttműködésének. Szellemi és irodalmi életünk kiváló munkásai, *Kornis Gyula* léleklátó irányítása mellett jellemzik Herczeg Ferenc sokágú munkásságát, s a kötet végén új rendszerű nagy és teljességre igyekvő bibliográfia számol be egy hatvanesztendősi diadalmas írói pálya alkotásairól, irodalmáról, és idegen nyelvekre fordításáról. Filológiai szempontból ez a bibliográfia eseménye tudományos életünknek (255—367. l.) és a világirodalomban is párját ritkítja.¹

Maga a szerkesztő, aki már egy nagy tanulmányban jellemezte Herczeg Ferenc egész írói oeuvre-jét, bevezetésül a költő életművéről írt mintaszerű rövid tanulmányt. Szerencsés szerkesztői érzékkel ugyanó a költő hatalmas és egy ember számára szinte beláthatatlan dominiumát felparcellázta, s a novellistáról *Schöppflin Aladár*, a társadalmi regényíróról *Tóth László*, a történelmi regényíróról *Brisits Frigyes*, a színműíróról *Voinovich Géza*, a tanulmányíróról *Márai Sándor*, a meseíróról *Szabó Lőrinc*, az állhatatos lélekről „Sola constantia constans” címmel *Cs. Szabó László*, a publicistáról *Bethlen István gróf*, a Tudományos Akadémiával való kapcsolatairól *Balogh Jenő*, a Kisfaludy Társaság életében való szerepéről *Kékly Lajos*, a Petőfistáról *Gáspár Jenő*, a színészekről Herczeg-szerepekben *Csathó Kálmán*, életbölcességéről *Halasy-Nagy József*, kritikusaíróról *Galamb Sándor*, és „H. F. és az állatok” címmel *Fekete István* írt a kötetbe. E tanulmányok még az eddigi terjedelmes és hatalmas Herczeg-irodalom mellett is jelentősek, érdekesek és új anyagot nyújtanak. Izléses hódolat, tárgyi ismeret, írói készség száll az olvasó felé e sorok közül. A dolog természetéből adódó ellentmondások, ismétlések alig zavarják meg az olvasó élvezetét. Hang, terjedelem tekintetében is alig látunk az efféle gyűjtőmunkában szinte elkérülhetetlen kilengést. Apróbb korrekciók a bíráló részéről csak a mű megbecsülésének, odaadó olvasásának tünetei óhajtanának lenni.

Herczeg Ferenc első, nyomtatásban megjelent novellája nem *A daruvári híd*, hanem a *Sphinx* (megj. 1886. febr. 25., 1. folyóiratunk „Herczeg Ferenc pályakezdése” c. cikkét, 1928. 33—34. l.), Mikszáthnak nincs „Kedves atyafiak” c. könyve, hanem Tót atyafiak annak a helyes címe. Az egyik cikk kétszer is elmondja, hogy Mikszáth férfiakkal való, masculin író volt, ez a tétel egyszer elmondva is túlzás; ugyanítt azt olvassuk, hogy „H. felkap egy alakot, egy

¹ Klny. is megjelent: Bibliográfiai Füzetek, 5. sz.

élethelyzetet, lehetőleg furcsát, különlegesen, tipikusat". (30 l.) Ami különleges, az nem tipikus. Előbb a Gyurkovics lányok jelent meg, s csak rá három évvel a Gyurkovics fiúk. Tehát az előbbi nem lehet az utóbbinak pendant-ja. (34. l.) H. F. kritikusaik sorából kimaradt az egyetlen, ifjúságnak szóló Herczeg-könyv, amely egyébként, mint ünnepi kiadvány, a nagy író kiadójánál jelent meg Herczeg negyvenéves írói jubileuma alkalmából.

E szövegek után 82 fényképlap következik, az író egész életének, sikereinek emlékei. Szinte a kötetből hiányzó *életrajz* adatai, elevevnednek meg e lapokon: születéshelye, szülőháza, származása, szülei, testvérei, arcképek, házak, oklevelek, irások, egy szép Herczeg Ferenc-múzeum, egy diadalmas élet megható és művelődéstörténeti szempontból is jelentős emlékei.

A képek után következik *Fitz József* könyvészete, melynek jelentőségére már utaltunk. Ez a páratlan bibliográfia négy csoportba osztva közli az anyagot: 1. Mit írt Herczeg Ferenc? 2. Kik írtak Herczeg Ferencről? 3. Herczeg Ferenc művei fordításokban. 4. Függelék. (Film, bibliográfia, névalakjai, jelzései, arcképei.) Teljessége vagy esetleges hiányai csak az irodalmi használat során fognak kiderülni. Hogy ehhez is kapcsoljunk a megbecsülésből fakadó néhány bíráló szót: kívánatosnak tartanók, ha elhagyva az eddigi, Pintér Jenő műveiben is zavaró módot, az íróról szóló irodalomnál *külön* csoportosítanók az *önállóan* megjelent munkákat, könyveket, hogy ne kerüljenek az időrendi, mellérendelt felsorolásba nagy, esetleg alapvető művek egysorba nyúlfarknyi cikkekkel. A novellák ábécé-rendes felsorolása első megjelenésükkel, valamint a tárgyi csoportosítások valóságos eseményei a magyar szépirodalmi könyvészet történetének, az egész mű pedig egy nagy író megbecsülésének, ünneplésének el nem múlt emléke. r.

Nagy Ernő: *Werbőczy és a felvilágosodás*. Szeged, 1941. (Palaestra Calasactioniana, 35. sz.)

Csak most került kezünkbe ez az 1941-ben megjelent doktori értekezés: haboztunk is, kitérjünk-e így elkésve a bírálótára, de végre az a meggondolás győzött bennünk, hogy az általános tanulság kedvéért nem szabad mellőznünk a megemlékezést erről a tanulmányról.

A doktori értekezések annak bizonyosságául szolgálnak, hogy a jelölt ismeri szakja tudományos irodalmát és a maga tudományágának művelésében valami önálló kutatómunkára is képes.

Nagy Ernő dolgozata meglehetősen nagy igénnyel, legalább is az igény színeivel készült. Értekezésének célját így jelöli meg: „Rámutatni azokra az érintkező, de főként ütköző pontokra, melyeket a középkori világnézés szellemében fejlődő politikai, társadalmi, vallási és kulturális berendezkedésünk a felvilágosodás történetforinálaló ereje következtében felmutat.” Ez a célkitűzés azt követelte volna, hogy alaposan körülnézzem a XVIII. század végének magyar irodalmában és regisztrálja a magyarság állásfoglalását a Werbőczy-féle államszemlélet hitvallásával szemben. Amde már a bevezetésben siet korlátokat emelni munkaterületében: kirekeszti azokat az írókat, akik „túlnőve a korszakon, megáldomták az új-magyarság születését”, ilyenekül jelezve Bessenyeit, Kazinczyt és Széchenyit. Egyebekben viszont arról tesz bizonyosságot, hogy nem magát a kor irodalmát, hanem annak a Ballagi, Concha és Eckhardt könyvében bemutatott képét figyelte és dolgozta fel.

Mindjárt a felvilágosodás eszméinek hazai jelentkezésénél megelőzszik azzal, hogy utal a külföldet látogató magyar deákokra és a piarista iskolákra. Amott egyáltalán senkit sem említ meg; mélységesen hallgat a magyar protestáns iskolák állásfoglalásáról a modern, természettudományos filozófiai tanítás dolgában, a tudománynak e téren való felvilágosodását egyszerűen a piarista iskolák, Corsini és Cörver tevékenységének rovására írván; nem is vesz tudomást a cartesianus filozófiának megerősüléséről a protestáns iskolákban, nem is jut el hozzá a Töke Istvánéhoz hasonló megállapítás: „Physica est ea scientia, quae remedii loco adhibenda est.“ (Philosophia in ill. Coll. Ref. Albanó-Enyedienzi restaurata, 1726.) — De a piaristák tevékenységét sem ismeri — piarista létére — közelebről; mert a Werbőczy-államszemlélet korbéli megítélései közül olyan fontos piarista írásokról sincs tudomása, mint Cörver műve (Politique Chrétienne, 1770.), vagy Eleutherii Pannonii Mirabilia fata, 1791. és ugyanannak: Leopoldus II. in Campo Rákos, 1790. Pedig ez a két utóbbi a Werbőczy-becsülő magyar reformpolitikának nagyon jelentős terméke.

Csupán Ballagiból ismeri a kor röpirat-termését, de elméleti munkáit is; Grossingnak pl. sem Jus publicum Hungariae-jéről, sem Animadversiones c. munkájáról nem tud. Nem jutott tudomására, hogy a századvég szépirodalmi termése milyen szerepet töltött be a Werbőczy-elmélet kritikájában. A kor államutópai közül egyet nem ismer, sem Hallónak boldog estvését (1788), sem Öri Fülep Uzongját (1792), sem Wesselényi Farkas Cyrus nyugodalmát (1778), sth.

A szépirodalom eszmei regisztrálása teljesen felületes. Nem jut el tehát Orezy Lőrinc gondolkozásának megvilágításához, de észre sem veszi Szaitz Lóó werbőcianus röpiratait. Nem látta meg Gvadányi állásfoglalását az Országgyűlés leírásában, de éppoly kevésbé Verseghy Anyai szózatját. A kor írói közül csak Kisfaludy Sándor, Berzsenyi Dániel, Katona József és Kölcsey Ferenc állásfoglalásának bemutatása kerül tolla alá, azt a hitet keltvén, mintha eredetileg csak e négy író illetén megvilágítása lett volna a célja, az értekezés többi része, tehát a nagyobb fele ennek a mának csupán a keretétül készült volna, és éppen ez az, ami bírálatunk általános jellegű megállapítását kimondatja: legyen a doktori értekezés címe valóban annak a megmutatása, amit az értekezés ad, ne ígérjen többet; de még kevésbbé ígérkössen valamiféle bevezetés célkitűzése a valóságnál több munkát és tudományos eredményt!

Szombathy Zoltán.

Bayer József: Déryné. — Déryné levelei. Bp., 1944. (Bibliotheca.) 200 l., 5 mell. Madách Könyvtár 15. szám.

A kötet első felében Bayer Józsefnek, a magyar dráma- és színésztörténet jeles kutatójának eddig kiadatlan tanulmányát olvashatjuk Déryné Széppataki Rózáról, a második részben pedig első nagy énekes színésznőnk valamennyi — mindössze 36 — fennmaradt levelét meg néhány jelentéktelen üzenetét. A kétféle, közvetett és közvetlen forrásanyag nagyon szerencsésen egészíti ki egymást.

Amikor Bayer tanulmánya készült (1900 körül), a lélektani elemzés és a szellemtörténeti értelmezés kifinomult eszközei még ismeretlenek voltak. A virágkorát élő pozitivistá kutatómódszer nem kedvezett az essay-formájú történeti

dletképnek, s bizony Bayer ezínészportréja is meglehetősen száraz és művésziotlen. Bayer igen szorgalmas, lelkiismeretes és képzett filológus volt, előadásából hiányzik azonban a megelevenítő erő, a lényegot kiemelő árnyalás. A krónikás részleteket lelkes elmékedések és ma már közhelyeknek ható méítatások hidalják át, s ebben az egyvelegben Déryné életének és egyéniségének nem egy fontos részlete homályban marad.

Részben ezt a hiányt pótolják a levelek. A művész öntudatos emelkedettségének ugyan alig találjuk nyomát, de egy őszinte, becsületes, jó lélek harmónikus képe bontakozik ki belőlük. A kortársak feljegyezték Dérynéről, hogy egyéniségéből valami ellenállhatatlan bűbáj áradt, s ez a varázs mintha még a nyomorral és betegséggel küzködő matróna soraiban is ott bújkálna. Megható, egyben nagyon jellemző, ahogy életerejének utolsó fellobbanásával íet papírra vetni művelődéstörténetileg annyira jelentős pályafutásának emlékeit, úri tartózkodással, önkéntelen szemérmetséggel csak félig lebbentvén fel a fátylat a regényes és intímabb vonatkozású részletekről.

Bayer tanulmánya bővezetőül készült Déryné naplójának szövegkiadására elé, de úglátszik terjedelme miatt nem került kiadásra. Most fedezte fel Kozocsa Sándor a kéziratot a hagyatékban, ő engedte át — az örökösök beleegyezésével — a Madách Könyvtár részére. A kötetet *Staud Géza* rendezte sajtó alá; az előszón kívül magyarázó jegyzetekkel és pontos bibliográfival egészítette ki a szöveget. Megjegyzendő azonban, hogy ebben a szövegrészletben: „Most ritka közöttünk az olyan, ki a *Béts Karinthiai kapu* remek előadásokat ne csodálta volna...” (36. l.), nem valami ismeretlen drámára, hanem a Kärntnertheater-re, a Wiener Staatsoper ösére esik célzás. rtr.

A pannonhalmi főapátsági Szent Gellért Főiskola évkönyve az 1942/43-i tanévre. Pannonhalma, 1943. Új folyam 3. sz., 460 l.

A hatalmas kötet anyagából, amelyet *Kelemen Krizosztom* főapátságának tizesztendő jubileumára adott ki a Főiskola, bennünket közelebről Karsai Géza *Középkori vízkerezzti játékok* (7—312. l.) és Radó Polikárp *Nyomatott liturgikus könyveink kézírásos bejegyzései* (313—429. l.) c. nagyszabású tanulmánya érint. Karsai a zágrábi érseki könyvtár *MR. 165.* jelzetű kódexben olvasható ú. n. *győri Tractus Stellae* kapcsán széleskörű műfajttörténeti vizsgálatának eredményeit tárja élénk. Vizsgálódása során az összes szövegváltozatok ismertetésével derít fényt a középkori vallásos színjátzás e francia földön sarjadt műfajának, a latin vízkerezzti játéknak, hazai emlékére. A kéziratot *Hartvick-Arduin* győri püspök. részére valószínűleg a pannonhalmi kódextróiskolában készítették a XI. század utolsó évtizedében. Nagy érdeklődéssel várjuk Karsai idevonatkozó, ígért bizonyítékait. A tanulmány egyébként az újkori drámairásnak az antik drámai hagyományoktól független elemeit kutatja fel: az istentisztelet rendjébe illesztett, vagy azzal párhuzamos templomi játékot (oktató és épületes szertartást), amely végeredményben nem egy népi játékgyakorlat megindítója és fejlesztője lett (pl. betlehemezés).

Középkori szövegeink vizsgálata tehát nemcsak egyháztörténeti érdekességű, — számtalan mondanivalója az irodalomtörténet számára is. U. i. az az irodalomtörténet, amelyik számol azzal a *ténnyel*, hogy a középkori literatúra elsősorban és mindenkifelett *vallásos* jellegű, méltányolja és méltányolnia is kell e szövegeknek irodalmi műveltségünkre gyakorolt tagadhatatlan hatását.

A Karsai és Radó-féle adatok bizonyítékai után kétségbevonhatatlan, hogy mily nagy mértékben vett részt a *közönség* e szövegek létrejöttében, alakulásában. Radó értekezését olvasva, tanúi vagyunk annak, miként töri át az elevenebb *kézírtos irodalom* a *nyomtatott szöveg* látszólagos merevségét is! Hatalmas irodalmi gyakorlatot fejlesztett ki ekként az *élet*, egyszersmind tanulságul az emberiség azon áhítatos korszakából, amelynek Istenközelsége ma is oly megragadó, s amelyre csak a tulatlanság, meg a rosszakarát sütötte rá az egyébként is értelmetlen bélyeget: „sötét középkor“.

Radó igen értékes és érdekes tanulmánya sokszor kiegészíti és helyreigazítja az Országos Széchényi Könyvtár *Missalia Hungarica* (Bp., 1938.) c. kiadványának hiányait és félreértéseit. Mindkét tanulmány, Karsai és Radóé. tökéletes tárgyismeretről, kitűnő és széleskörű tájékozottságról és gondos módszerességről tanúskodik, s így valóban gazdag nyeresége szaktudományunknak.

Csery-Cläuser Mihály.

Vajthó László: Halhatatlan magyar irodalom. Bp., [1941.] Kir. Magy. Egyetemi ny. 318 l.

Irodalomtudományunknak érdekes egyénisége Vajthó László: arra emlékeztet, akit ő esztétikusaink között a legtöbbre becsül, Riedl Frigyesre. Rá is illik, amit Riedlről mond: „Gyermeki lényében, ebben az annyira egyéni közvetlenségű szellemben minden politikai szempont hiányzik.“ Vajthó is „egészen a műélvezésnek adja át magát,“ s „legsúlyosabb ellenszenvét is tövis nélkül, szelleme derűjében érezteti.“ Eppúgy, nem irodalomtörténeti babérokra törekszik, mint mestere, hanem szubjektív vallomásokat, egy, az irodalmunkat izig-vérig ismerő tudós reflexióit akarja adni sokat vitatott könyvében.

Vajthó mélyeséges alázattal, a szentélybe lépő saruoldozásával vezeti be a művelt közönséget irodalmunk halhatatlanjainak panteonjába. Mindenki kedves neki, aki valaha is tollat forgatott a magyar érzés és gondolat kifejezésére, de szubjektívitásából érthető, ha vannak kedvencei. Szezei Molnár Albert, Bessenyei, Arany és Ady mintegy a pillérei e munkának: rájuk épít, őket hívja tanúul, bizonyásgtevőül. Mindig melegen zengő hangja legjobban mégis akkor forrósodik át, amikor Aranyhoz ér. Benne látja a gondolat és forma harmoniájának kiteljesedését: szinte vallomásszerűen tesz hitet a Mester mellett. Ezekután érthető, ha neki több helyet juttat, mint Vörösmarty-nak és Petőfinak együttvéve. Még így sem érezzük a kötetet egyenetlennek, vagy éppen aránytalanoknak, s csupán ószintén sajnáljuk, hogy nem ismerhetjük meg közelebbről a két Kisfaludyt, Katonát, s magát Madáchot is, sajnáljuk, hogy Csikynek, Rákosinak csak egy-egy sor jutott, — hogy csak néhány esetre hivatkozzunk és az említetleneket mi se említsük.

Ami a könyvet különösen vonzóvá teszi, az stílusa. Franciásan finom nyelv ez: telve megvilágító ellentétekkel, rávezető gondolatritmusokkal, gondolkodásra, megállásra készítő képekkel. Sok hasonlatát, képét külön-külön ismerjük, Vajthótól csokorba fűzve mégis megkap és felejthetetlenül belénk-vésődik. Ilyen Petőfi, Vörösmarty, Arany triász, mint a fiatalság, férfikor, öregség megismerésítői, — Kossuth, Széchenyi, Deák egyéniségének tükörképei.

Közönségét a saját nézetére akarja fordítani, s ezt nemcsak finoman, ötvözött gondolataival és az azokhoz símuló nyelvvél éri el, de jól megválogatott szemléleti anyagával is. Vörösmarty ez ismert sorában:

Kinek virág kell, nem hord rózsaberket,

ő a *hord* szó helyett *kér*-t használ. Valószínűleg egyike az észrevétlenül maradt sajtóhibáknak.

Irodalmunk és íróink elemzését a klasszikus, a nyugateurópai és a magyaros verselésről szóló tanulmányok követik. Régi mulasztás pótlása: nagyközönségünk éppen a poétika elemivel nincs tisztában. Vajthó könyvét olvasásra ajánlott művek felsorolása fejezi be. Azt hisszük e könyv értékét nemcsak a nagyközönség érdeklődése, és a diákság haszna jelenti, de a szakemberek is sokat tanulhatnak a szerző egyéni megőrzéseiből és meglátásaiból.

Bercsik Árpád.

A magyar piarista rendtartomány története. Írták: *Balanyi György, Bíró Imre, Bíró Vencel és Tomek Vince.* Bp., 1943. Kiadja a Magyar Kegyes-tanítórend. 376 + 1 térk.

A mű címe után ítélve, mint rendtörténeti munka, elsősorban egyháztörténeti érdekű. A piaristák azonban a magyar szellemiségnek valóban számottevő tényezői s így mi sem mehetünk el szó nélkül hazai letelepedésük háromszázados jubileumára kiadott pompás kötetük mellett. Irodalmunk és annak története sok jelesét köszönheti a Róndnek, akár Dugonics, Révai, Sinay, Endrődy, Benyák s követőik hosszú sorára gondolunk. De a magyar művelődés utolsó három századának megannyi problémája s nem egynek sikeres megoldása, illetve megoldási kezdeménye is a Rend iskoláihoz és intézményeihez fűződik. (Pl. az anyanyelv, a hazai föld és történet oktatása; az ú. n. reáliák tanítására a szenci Collegium oeconomicum már 1763-ban vagy a szociális feszültség' enyhítése a falusi gyermekek iskolázásának megvalósításával a Szent Alapító szellemében stb.) A nagy távlatokat és apróbb részleteket gondosan arányító munka módszerességében is igen tanulságos. Okfejtő modor, szerénység és öntudat, vonzó előadás mind olyan érdem, ami egyszerűsmind rendi tulajdon. A munka nagyrészt *Balanyi György* vállalta, s így az elismerés méltán őt illeti elsősorban. De nem kevesebb nehézséggel küzdött meg részint a tárgy időbeli közelsége, részint annak kínos emlékei miatt *Bíró Imre, Bíró Vencel* és *Tomek Vince*. Bíró Imre a forradalmak és a restauráció koráról számol be, Bíró Vencel az erdélyi rendházak román impérium alatti nehéz napjait eleveníti fel. Tomek Vince a legújabb alapítást, a szabadkai piarista gimnáziumot ismerteti.

—ry.

Iványi Béla: Pázmány Péter kiadatlan levelei. (Körömdi Füzetek 3. szám.) — Pázmány Péter kilépése a Jézus Társaságból. Körömdi, 1943. Rába-vidék-ny. 48 l. és 24 l.

Mindkét közlés igen érdekes és figyelemreméltó Pázmány egyéniségének jobb megismerését tekintve. Az első kilenc magyar és három latin nyelvű levelet teszi közzé a körömdi, illetőleg a keszthelyi hercegi levéltárból. Pázmány az előbbieket *Batthyány* Ferenchez és Adámhoz, egyet közülök Batthyány

Ferenc özvegyéhez, *Poppel* Évához intézett. Tartalmuk szerint politikai, részint a Batthyány-család ügyes-bajos dolgaira vonatkozik. Az utolsóban az Adám gróf udvarába törekvő biharmegyei *Naddnyi* Istvánt ajánlja. A latin nyelvűek diplomáciatörténeti érdekességük, illetve a Pázmány és a gróf Eszterházy Miklós nádor közti politikai ellentéthez szolgálnak adalékkul. A másik közlés tisztázza Pázmánynak a Jézus Társaságból történt kilépésének némely körülményeit *Szittyai Dénes*nek a Társaság hollandiai *exaeteni* levéltárában végzett kutatásai nyomán. Világos ezekből, hogy *nem* a Társaság, hanem egy ember — felejtjük el a nevét —, valószínűleg irigységből sugallt mesterkedései okoztak Pázmánynak „bizonyos nehézséget“. Mindkét közlemény egyébként fényes bizonyította Pázmány emberi nagyságának és izzó magyarságának.

Cs. C. M.

A kassai püspöki könyvtár kódexei és ősnymtatványai. Összeállította: *P. Fehér Mátys* O. P. Kassa, 1943. (Szent Erzsébet-ny.) 80 l.

A „Bevezetőül“ írtakban *Madarász István* püspök tollából iktatjuk ide e sorokat: „Kassa hazatérésének ötödik fordulóján, amely Rákóczi városának történelmi küldetését és mai szerepét, vállalkozó szellemét állítja ország és világ elé, azzal a szándékkal bocsátom útjára a kassai püspöki könyvtár kódexeinek és ősnymtatványainak újabb katalógusát, hogy az érdeklődők számára hozzáférhetővé tegyem ezen szellemi kincseket és ezzel is dokumentáljam Kassa város multjában gyökerező szellemi erejét és jövőbe vetett törhetetlen hitét.“ Nemzeti művelődésünk emlékeinek lelkes kutatói nagy hálával fogadják a tudományszerető püspök bőkezűségét, amellyel lehetővé tette, hogy az 1891-ben *Récsey Viktortól* közzétett hasonló katalógus helyett egy korszerű nyomán tájékozódhatnak a kassai püspöki és plébániai könyvtár jeles darabjairól. A 131 ősnymtatvány (1526-ig véve fel megjelenésük időpontját!) és az 57 RMK-könyv nemcsak a bibliográfus, hanem — kiváltképp a 65 kézirat — a művelődéstörténet különböző ágában dolgozó kutatók érdeklődésére tart számot. Az irodalomtörténet a kéziratok közül följegyzi *Bessenyei* „A Természet Világa“ c. műve egy részének másolatát, *Szirmay Antal* két gyűjteményét (I. *Collectiones de Hungaria Collect. 1782.*; II. *Castis omnia casta*, azaz pajkos, de furtsa gondolatok, mellyeknek kár volna ell veszni azért is Megtartás végett által adattak... 1809) és a XVIII. sz. a, említett *Miscellanea* kötetet, amelyben a Budáról a Szepességbe utazó *Molnár B. János* kanonok útleírását találjuk 1784-ből. A RMK.-könyvek között egy unikum is felbukkan, a Sárospatakon 1658-ban megjelent *Medgyesi Pál*: *Győzködő hit a Testen... c.* munkája. A könnyen áttekinthető katalógus *P. Fehér* szorgalmas munkáját dicséri.

Cs. C. M.

Szénási Etelka: Természetleírás líráinkban Kisfaludy Sándortól — *Ady Endréig*. Debrecen (1941), Városi-ny. (Magyar Irodalmi Dolgozatok A Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Szemináriumából.) 85 (3) l.

Bergson, Freud, Heidegger, Jaspers, Kretschmer nevével találkozunk e debreceni disszertáció előszavában. A célja tanulmányának — ugyancsak az előszó szerint — megmutatni „költőink természetábrázolásának sajátosságait

és szépségeit“. Dehát mi más feladata is lehet bármilyen irodalomtörténeti disciplínának, mint a költészet szépségeit megmutatni? De van-e ennél nehezebb feladat? Szénási Etelka valóban nagy felkészültséggel fogott munkához, kétségteljesen ismeri az előljáróban felemlített filozófusok, pszichológusok, szellemtörténészek és földrajztudósok munkásságát, alaposan ismeri a XIX. század költőit, van világirodalmi tájékozottsága, tanulmányozta a nagy költőinkről szóló régebbi és különösen újabb irodalmat, felhasználta a természettérzékéről, tájszemléletről, irodalom-földrajzi szempontokról szóló munkákat (bár helyenkint jobban kihasználhatta volna egyiket-másikat, utalással együtt. 'Miért nem említi Pados Ottokár: *Vörösmarty természetszemlélete* c. művét [Bp., 1938]?), tudja élvezni a versek szépségét: ennyi valóban elegendő, hogy egy középszerű doktori értekezés elkészüljön. A mű középszerűsége tehát nem írójának készületlenségén vagy módszertelenségén múlik, hanem a pszichológiai-filozófiai alapvetés tisztulatlanságán és a feladat igen-igen nagy nehézségein. Egy-egy fejezet az író jellemzésével kezdődik: ezekben a jellemzésekben igyekszik lelkialkaltára, hajlamaira, eszményeire rámutatni, azonban nem saját kutatásai alapján, hanem mások irodalomtörténeti, tanulmányai nyomán. Ez a bevezetés már a költő természetértékéhez is nyújt szempontokat, igyekszik az író és a természet viszonyát tömören, jelszószzerűen meghatározni. Végül az idézetek következnek, igen gyakran rendkívül találó megjegyzésekkel, sokszor azonban csak lelkes, de nem túlságosan mély méltatásokkal. Szívosebben láttuk volna azon az úton, melyre Horváth János mutatott példát: alázatos verselemzésekben keresztül mondani valami lényegeset nagy költőink természetértékéről és természettől ihletett verseik szépségéről.

s.

Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1939. év. (Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 1940. 20 l.)

A trianoni béke által elszakított országrészek közül először Erdélyben indult meg a szellemi élet. Ennek nemcsak az volt az oka, hogy az elszakított országrészek közül Erdélyben élt a legtöbb magyar, hanem az is, hogy Erdélyben már a trianoni béke előtt is voltak olyan szellemi gócpontok (Kolozsvár stb.) és intézmények (Erdélyi Múzeum Egyesület stb.), amelyek Budapesttől függetlenül önálló szellemi életet éltek. Ez az önállóság az elszakítás után még jobban kidomborodott. Az elszakított magyarság, amely államalkotó népből egyik napról a másikra kisebbséggé degradálódott, a szellem várába vonult vissza, hogy átvészelhessen a súlyos esztendőket. Rövid aléltóság után megszületett az erdélyi irodalom, amely nemcsak a szépirodalomban hozott létre az egész magyar irodalom szempontjából jelentős alkotásokat, hanem a tudományos irodalom terén sem akart elmaradni. Itt jutott azután komoly feladat a bibliográfiának is, amely évről-évre számbavéve a magyar irodalom termékeit, teljes áttekintést nyújtott az erdélyi magyarság szellemi életéről.

A romániai magyar irodalom bibliográfiai munkálatait György Lajos indította meg „Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1919—1924“ című munkájával. 1924-től már évenként jelentek meg a beszámolók. Az 1925. év munkásságát ugyancsak György Lajos foglalta össze, 1926-tól 1933-ig Ferenczi Miklós, 1933-tól kezdve pedig Valentiny Antal adtak bibliográ-

fiai összefoglalást. Ezek a bibliográfiai füzetek 1935-től már nemcsak az Erdélyben, hanem az egész Romániában megjelent magyar munkákat számba vették, nagyon helyesen, hiszen az Erdélyen kívül, Románia egyéb részeiben élő magyarság sem mondott le a betű fegyveréről.

Valentiny jelen kis füzete az 1939. év szellemi termését ismerteti. 247 munka bibliográfiai leírását adja, amely az egész magyar könyvtermeléshez viszonyítva kis szám ugyan, de az adott körülmények között mégis csak szép teljesítmény. Legnagyobb százalékkal a tudományos és ismeretterjesztő munkák szerepelnek (31·2%), utána a szépirodalom (18·2%), vallásos irodalom (14·6%), majd az időszaki irodalom (14·2%) jönnek. Jelentős helyet foglalnak el a tankönyvek is (13·8%). A megjelenés helyét tekintve Kolozsvár vezet (169 könyv), utána Nagyvárad (20), Temesvár (11), Arad (8) stb. következnek.

Valentiny fenti munkája Erdély egy részének visszatértével csak nyert jelentőségében. Nagy és szinte pótolhatatlan veszteség, hogy a Felvidéken és a Vajdaságban nem akadt hasonló vállalkozás. *Galambos Gruber Ferenc.*

Gerlőtei Jenő: Az irodalomkutatás elvei a tudatos-eszményítő költés esetében. (Egyetemi magántanári próbaelőadás.) Debrecen, 1943. (Szerző.) 16 l.

Az a kérdés, amelyet a szerző e vökonyka füzetben felvet, csak látszólag szűken elhatárolt, valójában az irodalmi alkotások vizsgálójának egyik legsokrétűbb és legkényesebb problémája. Kissé általánosítva és tágan véve, tulajdonképp az élet és a művészi megalkotás viszonyáról, azaz a valóság és a költészet kapcsolatáról van itt szó. Minden költőnél ugyanis, de különösen a „doctus poeta“ típusú költőknél, önkéntelenül is felülrik a kérdés, hogy vajjon a valóság, a valóban átélt esemény, érzelem híven nyilatkozik-e meg a műben, vagy pedig az alkotó tudatában az indító gondolat a költői formák (ritmus, rím és egyéb kötöttségek) belső nyomására elszakad az ihlető valóságtól, és mintegy a költés törvényeinek engedelmessé válik, művészileg tökéletesen, de nem „őszinte“, sőt félrevezető tartalommal alakul költeménnyé. Bizonyos, hogy legtöbb esetben az irodalomkutató alig adhat erre határozott feleletet. Gerlőtei sem tud mást ajánlani, csak azt, hogy a kutató legyen óvatos és tapintatos, vizsgálódásaiban pedig elsősorban a művészi megnyilatkozást és ne a mögötte húzódo tárgy valóságát keresse. Mélyreható, de sokszor nehézkes stílusú fejtegetéseinek példáit főképp a francia irodalomból veszi, és különösen részletesen szól Paul Valéry önvallómácsszerű előadásáról. Kár azonban, hogy Kosztolányi Dezsőt nem említi, pedig neki erről — főképp arról, hogy a kötött forma akadályozója vagy lendítője-e a költőnek — jónéhány érdekes megjegyzése volt.

Bikácsi László.

Fábián István: Magyar diák verseskönyve. [Pécs], 1943. (Szukits.) 220 l.

Összesen 320 verset nyújt az a gondosan válogatott kötet, amelyből 45 ú. n. kötelező, tehát könyv nélkül tudni való. Ezek az I. részben osztályonként csoportosítva találhatók. Hozzájuk az újabb kutatások eredményeinek szemlélésével igen célszerű magyarázatokat fűz a szerző. A II. rész 185

verse nagy gonddal összeszedett verseket tartalmaz. — A bizonyára élenk kelendősegre szerttévő könyv újabb kiadásában ajánlatos volna legalább a nehezebbekhez egy-egy jegyzetet csatolni. Kívánatos volna Arany János valamely versének a VII. ill. VIII. o. anyagában helytadni, mert — úgy látszik —, a tanuló a VI. o.-ban elbúcsúzik tőle. ry.

Simonffy Aladár: Ibrahim Mütefferika. Bp., 1944. (Vajna és Bokor.)
60 l, 2 tábla.

Különös, termékeny véletlenek. Egy fiatal svájci nemes Konstantinápolyba vetődik, mint az angol követség titkára. Itt megismerkedik Rákóczi rodostói magyar kíséretének egyik tagjával. Előbb csak rövid látogatásra megy Rodostóba, majd a száműzött fejedelem egyéniségének hatása alá kerül s maga is a Márvány-tenger melletti magyar udvartartás szolgálatába áll, amelyet Rákóczi haláláig nem hagy el. Ez a sokat utazott César de Saussure magyar kapcsolatainak rövid foglalata. Azután újabb véletlen. Másfélszáz évvel később egy Genfben tanuló magyar kálvinista papjelölt kezébe kerülnek Saussure iratai, aki sietve közli felfedezését Thaly Kálmánnal. A Saussure-kéziratok magyar vonatkozású részletei így látnak nyomtatásban is napvilágot. Az azután már nem is véletlen talán, hogy Saussure a konstantinápolyi utcákat róva, rábukkan az első török könyvnyomtató műhelyre és annak emlékét is megörökíti feljegyzéseiben. A műhely alapítója és tulajdonosa történetesen szintén magyar. Saussure elmondja, hogy a Thököly-féle felkelés idején hurcolták rablásba a törökök az erdélyi származású fiatal lelkészjelöltet. Magyar nevét eddig nem sikerült kideríteni: új hazájában az Ibrahim Mütefferika elnevezést tette híressé, amelyet renegáttá válása után adtak neki, Ibrahim a szultán legközvetlenebb bizalmas szolgálatában tüntette ki magát. Egy időben Rákóczi mellé osztották be, mint tolmácsot. Szorgalmával és ügyességével szerzett összeköttetéseinek köszönhető, hogy megkapta az engedélyt nyomdájá felállítására, hogy kiadhatta az első Törökországban megjelent nyomtatott könyvet. 1729-től, a nyomda felállításától Ibrahim 1745-ben bekövetkezett haláláig műhelyében 17 könyv jelent meg. Legnagyobb részt történeti munkák; köztük Ibrahim saját művei és fordításai is. Nála készült az első francia nyelven írt török nyelvtan. A 17 mű 23 kötete összesen 12.500 példányban jelent meg. Simonffy Aladár Ibrahim-életrajza talán túlságosan sommás, túl rövid. Az élvezetes, könnyed előadásmód azonban komoly tárgyismeretet sejtet; erre mutat adatainak részletessége, könyvészeti tájékozottsága is. Kár, hogy ez a könyvkultúra világtörténetének fontos magyar fejezetét feldolgozó könyv csak német nyelven jelent meg. A kis kötet kiállítása figyelemreméltó. A háborús viszonyokból folyó szegényes lehetőségeket ezúttal legyőzte a hozzáértő ízés.

Dezsényi Béla.

Missuray-Krúg Lajos: Hany Istók, rábaközi regék hőse. Sopron. [1943.]
Röttig. 38 [2] l., 1 t.

Jókai *Névtelen vár*-ának jelentéktelen, de mindnyájunk emlékében mégis nagyon megragadt alakja Hany Istók, a Fertő csodaszörnye. Azaz, hogy csak Jókai fantáziája torzította viziszörnyé, mert a valóságban nem volt más, mint valami úton-módon a hansági Éger-erdőben elkoborolt, vagy ott sorsára ha-

gyott, gyöngelméjú gyermek. Szerzőnknek mégsem volt könnyű ezt az egyszerű tényállást a rengeteg monda-, mese-, szóhagyománytöredékből, hírlapokban, folyóiratokban, naptárakban, útleírásokban napvilágot látott cikkek garmadájából kihámozni. Akkora tömegét böngészte át a nehezen hozzáférhető adatoknak, hogy a forrásmunkák tárlháza kimerítettnek mondható. Am még fontosabb, hogy Missuray minden jogosan fölvethető kérdésre válaszolva, teljesen elosztatja a Hány Istók alakját körüllebegő homályt. Hivatkozva a kapuvári anyakönyv már 1858-ban közzétett adataira, tisztázza az 1749. évi márc. 17-én történt megkereszteltetést. Ezek az adatok kétségtelenné teszik, hogy Hány Istók nem lehetett ember-állat korecsa; sőt bizonyos az is, hogy a vízi életmódhoz való alkalmazkodásnak külső bélyegei (halszem, pikkelyes bőr, úszóhártya) sem ütözködtek ki rajta. Minden „természetfölötti“ zománc lepattogzott tehát a Hanság reghőséről a szorgos utánjárás nyomán, mégis úgy érezzük, hogy Hány Istók a szerzőnek éppen illetően nyesegető munkája révén vált további irodalmi alkotások számára alkalmas anyaggá, mert így — hajlíthatóbb. Missuray eleven tollal, színesen megírt tanulmányát különösen a Hanság s a Fertő vidékén megforduló természetjáró fordíthatja hasznára, mert belőle a terület természeti viszonyainak vonzó és üde képe bontakozik ki.

Gabl István.

F O L Y Ó I R A T O K S Z E M L É J E

Délvidéki Szemle. — 1944. 2. sz. Vajtai István: *A naturalista Móricz Zsigmond*. „Esz­té­ti­kai hatá­sa­nak titka valóságér­zé­ké­ben rejlik.“ — 3. sz. Madácsy László: *Juhász Gyula elfelejtett műfordításai*. A Délmagyarországban s a Szeged és Vidékében megjelent fordítások.

Erdélyi Helikon. — 1944. 2. sz. Vita Zsigmond: *Apáczai*. A pedagógus arcvonásai. — Kovács Endre: *Illyés Gyula, a költő*. Portré a „Válogatott versek“ alapján. „A költő nem egy harmónikus, boldog belső élet visszaadója. ... egy szebb magyar élet vágya hatja át egész lelkét.“ — 3. sz. Kovács László: *A székely költő*. Tompa László jellemzése.

Erdélyi Múzeum. — 1944. 1—2. sz. Kristóf György: *Reményik Sándor*. „Költészete önmagában is, mint pusztán művészi formaadás és teremtés, lírai költészetünket új színnel és maradandó értékkel gazdagította.“ — Makkai Ernő: *Sipos Pál és Kazinczy Ferenc*. A filozófus és literátor szellemi kapcsolatai. — György Lajos: *Az Erdélyi Nyelvművelő Társaság másfél százados évfordulója*. Visszapillantás Aranka György működésére.

Hitel. — 1944. 2. sz. Jékely Zoltán: *Emlékeztetés Adyra*. „Csak sajnálni lehet azokat, akikben nincs meg Ady felfogásának, megértésének vágya.“

Kalangya. — 1944. 1. sz. Garay Béla: *Déryné Széppataki Róza*. Emlékezés születésének 150. évfordulójára. — 2. sz. Herceg János: *A halhatatlan Ady Endre*. „Amíg élt, harcok középpontjában állt, a gyűlölködés sötétén izzó tüzeben, a féltékenység, az intrika szennyes hínárjában. Soha magyarinak még annyi ellensége nem volt, mint neki!“ — Herceg János: *Ady szerb-horvát fordítói*. Különösen Mladen Leszkovác és Todor Manojlovics fordított sok Ady-verset, de legjobb értője Krlezsa volt. — Féja Géza: *Papp Dániel*. Vonások a multszázadvégi elbeszélő arcképéhez.

Katolikus Szemle. — 1944. 1. sz. Horváth Miklós: *Reményik Sándor költészete*. Reményik nem annyira az emberiség, mint inkább a magyarság prófétája. — 2. sz. Péntes Balduin: *Féja a mérlegen*. „Féja nem bírál, hanem botoz irodalomtörténetének lapjain.“ Féja is annak az „új“ irodalomszemléletnek a híve, mely irodalmunkat a „mély“ és a „híg“ magyarság „elvé“ alapján különíti el, az utóbbiak közé sorolva Vörösmartyt is!

Magyar Középiskola. — 1944. 1. sz. Megyer József: *A magyar irodalom tanításának problémái*. „A jó tanár még a jó tantervnel és a jó tankönyvnel is többet ér.“

Magyar Lélek. — 1944. 1. sz. Németh Sándor: *Petőfi két esztendeje*. Petőfi pályaképe 1843—44-ben.

Magyar Szemle. — 1944. 3. sz. Gábrél Asztrik: *Szent Margit*. Szent Margit kultuszának története. — Kovalovszky Miklós: *Tóth Árpád emlékezete*. Tóth Árpád nemzedéke egyik legnagyobb formaművésze.

Pásztortűz. — 1944. 1. sz. Gál István: *A fiatal Szalay László. A történetíró Szalay szépírói pályaközvése.* — Ficzy Dénes: *Illyés Gyula.* „Babitsnak szuggesztív hatásán túljutva találta meg Illyés a maga igazi hangját.“ — *Döbrentei Gábor ismeretlen naplófeljegyzései a magyar szabadságharc idejéből.* Kiadatlan naplófeljegyzések. — Barta István: *Révai Miklós szerepe a népdalközlésekben.* Révai 1782-ben, a Magyar Hírmondóban közzétett felhívása a népdalközlésekre való törekvés csírája.

Protestáns Szemle. — 1944. 1. sz. Szabó Richárd: *A halott Ady huszonöt esztendeje.* „Babits, Földessy, Hatvany a multban gyökerező egezetáí költészetének. Az irodalmi jobboldal böles tartózkodással kezd közlealni — Horváth János adta meg erre az erkölcsi lehetőséget — s Brisits Frigyes, Alszeahy Zsolt, Sik Sándor tanulmányaihoz megkapta elismerését.“ — Friedrich Károly: *Reményik Sándor vallásossága.* „Kötelményeiből hitet és békességet meríthetünk Isten végtelen nagyságának megismeréséhez.“ — Vajda Endre: *Harsányi Zsolt.* „Oeuvreje elsősorban a mának szól.“ — 2. sz. Debreczey Lilla: *Felduzzadt irodalom.* Az irodalmi túltermelés ellen. — Máthé Klára: *Bemutatók az 1943—1944-es színházi évad első felében.* Beszámoló. — Göncey Gábor: *Szabó Lőrinc.* „Az igazi költői arcel a „T3 meg a világ“-ban bontakozik ki.“ — Harsányi István: „*Népi írók.*“ A népi irodalom három kodifikálójának (Veres Péter, Németh László, Juhász Géza) munkái alapján leszűnhető eredmények.

Protestáns Tanügyi Szemle. — 1944. 1. sz. Harsányi Zoltán: *Oláh Gábor, a tanár.* A költő és pedagógus kapcsolata. — 2. sz. Ruhmann Jenő: *A magyar irodalom úttörői.* Czvittinger, Wallaszky, Rotarides és Bél Mátyás működésének áttekintése.

Soproni Szemle. — 1944. 1. sz. Ruhmann Jenő: *Rotarides Mihály soproni kapcsolatai.* Tanulóévek.

Sorsunk. — 1944. 1. sz. Bodnár István: *Garay János és költő-barátai.* Kiadatlan levelek Garay Jánosnak a Szekszárdi Múzeumban lévő levelesládájából: két Vörösmarty- (1850. XI. 4. és 1850. XI. 18.) és három Arany-lével (1850. XI. 28., 1850. XII. 28. és 1851. I. 11.) — 2. sz. Rezek Román: *Kuthy Lajos kiadatlan levele.* Unokaöccse feleségének, Kuthy Károlynének írt, érdekes önéletrajzi adatokban gazdag, kiadatlan levél 1860. VII. 9-én kelt. — 3. sz. Földessy Gyula: *Ady a művész.* Lírája organikus egész.

Termés. — 1944. Tél. Makkai Sándor: *A halottak élén.* „Ady soha sincs benne a jelenben, mindig a multban van és ugyanakkor már a jövőben is.“ — Eröss Alfréd: *Költészet és filozófia.* Reményik Sándor költészetének filozófiai elemei.

Új Magyar Múzeum. — 1944. IV. 1. sz. Forgách Géza: *Sziklay Ferenc,* a Felvidék kultúrpolitikusa.

Asszonycsúfolók.

Az asszonycsúfoló, nőbecsmérlő iratok eredete a középkorra vezethető vissza. „A középkort úgy szokás emlegetni, mint a nőtisztelet idejét. A Mária-kultusz hatása alatt csakugyan a lovagi erények közé tartozott a nők védelme és megbecsülése. Ez azonban voltaképen ellenáramlata volt annak a lenézésnek, ellenszenvnek, sőt nagyfokú gyűlöletnek, amely ezekben a századokban a nőket úgyszólván semmibe sem vette.”¹ Már kódexeinkben találhatunk egy-egy csúfondáros hangot pl. Éva anyánkról a „gonosz agg nő”-ről a Teleki-kódexben, meg a gyóntatni akaró apácákról a Cornides-kódexben. Armbrust Kristóf *Gonosz asszony embereknek erkölcséről való ének*-ében (1550) a középkori és humanista példák és magyarázatok jórészt összegyűjtötte. Armbrust maga tapasztalta az asszonyok gonoszságát egy „megvénhelt, kopott ebagné”, augsburgi szállásadónője személyében s az ő hosszúságára először németül írta meg verses művét, „kit osztán egy barátja kérésére magyar nyelvre fordíta”. Az asszonyok alávalósága szerinte kiténik többek között abból, hogy Isten legelőbb férfit teremtett s asszonyt a férfi csontjából. Itéletkor egy asszonyember sem lesz, mert visszamegy valamennyi oda, ahonnan vétetett: a férfi oldalába. A komoly, prédikátor hangú házasesnekek mellett akadtak csúfondáros és dévaj hangúak is. Példát adott ebben a nemben Tar Benedek *Házasságról való dicsérete* (1541), mely már erősen ajánlja az ifjaknak a sompálca használatát. Logelevelnebb és legsikerültebb az *Adhortatio mulierum*, afféle házasesnekeparódia, melynek refrénszerű becsmérlő metaforái érdekes, régi hagyományt őriztek meg. E hagyományt XVII. századi népszerű énekek tartják fenn; (pl. *Az vén asszony borjút őriz...*), de felbukkan humanista ízű műköltőknél is, mint pl. Rimay Jánosnál *Az gonosz asszonyállatról* meg a *Bedő Panna komáromi asszony élete* című versekben. Valóságos enciklopédiája a nőgyűlölő irodalomnak az *Igen hasznos és drága nemes receptum*, mely „dorong peczenyét, czép hadarófa fánkot, erős ököl huppogást” ajánl orvosságul „mikoron az asszonyi állaton tunya, rest, avagy czaczogó szin vagyon”. A XVI—XVII. század fordulójáról való „népirodalmi omlék” a német Malus Mulier fordítása.² Drámai munkákban is fellelhető a nőbecsmérlés motívuma, *A bor és víz dicséretében* (XVII. sz.) meg a *Kocsonya Mihály házassága* címen ismert pálos közjátékban (1765.) Faludnak is van efféle verse a *Nincsen neve* című, mely egy „agg-lant”-ot csúfol ki szinte Villon-ra emlékeztető realitással. Amade *A házasság által elvesztett szabadságnak megsiratása*, Mátyási József *Egy hatvan esztendő Hajadonnak temetési versek*, Nagy János *Nyájas Műszájának* néhány gúnyoló éneke és Poócs András *Lucrétziai Világ szép-rossz*

¹ György Lajos: *Világjáró anekdoták*. Bp., 1938. 65. l.

² Trostler József: *Az „Igen hasznos és drága nemes receptum” német eredetije*. IK. 1913.

Asszonya, mely „a hitetlen feleség álnok Praktikáit“ adja elő, szintén ebbe a sorba tartozik. (Néhány offéle verset ismertet Koszterszitz Géza: *A feddő költészet régi irodalmunkban*. Bp. 1935.)

A hagyományos motívumok a népies ponyvairodalomban és a kollégiumi kéziratok gyűjtemény-irodalomban³ tenyésznek tovább, és kissé megfínomodva s hazafias célzattal megjelennek pl. Oreczynál és Gvadányinál s a rokokó gúnyorosságát diákos dévajssággal egyesítve Csokonainál is.

Az effajta ponyvairatok közül való pl. egy 15 lapos gúnyolódás: *Az egész világon lévő leg-drágább Kintsnek, az az: a jó Feleségnek rövid letrása* (1780), meg a *Pulkéria és Amália* (1782).⁴ Folyóiratokban is található ilyes-ílyeket. A Bécsi Magyar Kurír (1788. 522—525. l.) közli az *Asszonyok Imádságát*, „mellyet egy Berlini Kereskedő minden este maga előtt térdén-álva mondatott vala-el Feleségével“. „Mentsd meg már valaha a módik ortza vakolások, festések és haj-tornyozások bolondságától, ne-légyek tovább is nevétsége az Okosoknak. Tégy vigyázóbbá a mások jó-hire neve megsértésében és őrizd-meg az én nyelvemet a szóhajtástól az asszonyok gyülekezetében s kivált a fetegés és suttogás viszketegeitől a Te Templomodban; szemeimet pedig a csiklándozástól, és ido s tova való kandikolástól...“ A Kassai Magyar Múzeumban (1790. I. 79—80. l.) versek jelentek meg „az felettébb szokásba jött Ortza festés ellen“, az egyik „Boileau Asszonyokról irt Szatirájából van költsönözve“. Az Orpheus (1790. II. 396—98. l.) Földi durvahangú versét közölte, mely a divathölgy „lakirozott pofájának vakolását és patmagolásait“ gúnyolja. A vaskos tréfájú csúfolódások legnépszerűbb darabjait Kónyi *Democritusa* tartalmazza. Ebben a nevezetes anekdotagyűjteményben van két különálló s éppen az asszonyok becsmérélsére hivatott rész: *Az asszonyoknak igazságok és privilegiumok*, mely tizenhét pontban foglalja össze az asszonyok kívánalmait s a férfiak kötelességeit, és az *Egész új litánia azon asszonyokról, kik minden gonoszságnak és rossz erkölcsnek alája vainak rettetre*, melynek legszelidebb tétélei között ilyenek szerepelnek: „Te keserű veres hagyma, Te nyikorgó kokorutz. malom, Te hóhér szerszám, — jobbitsd-meg magadat.“

Izlésben és ötletben Kónyiéhoz hasonló egy 1810-ből való ponyvairat, melyről György Lajos említett román-bibliográfiájában a címlap adatain kívül egyebet alig árul el, pedig érdemes vele bővebben foglalkozni.

Nagy Sámuel geszti nótárius műve: *Egy satyra: asszony törvény. Mellyet az egyszeri falusi asszonyokból fenn-állott bírálé' protocollumból hitelesen kiírt és közönséggé tett N. S. G. N.* Ez a cím nemcsak formailag kettős, hanem izlésbelileg is. „Egy satyra“ tudós cím, együgyű olvasók nem igen értik, vagy legalábbis nem vonzó számukra. „Asszony törvény. Mellyet...“ — ez már egyszerű olvasóknak való fontoskodás, tekintélyre való hivatkozás. Mintha azt mondaná, hogy nem az újjából szopta, hanem egy nagy könyvből írta ki. A cím kétfélesége az íróra jellemző. Az újdonsült könyvszerző geszti nótárius klasszikus idézeteket használ s vaskos tréfákat

³ Otkoeci Nagy Gábor: *Református kollégiumi diák-irodalom a felvilágosodás korában*. 1942. 33—38. l.

⁴ György Lajos: *A magyar regény elzáményei*. Bp., 1941. Román-bibliográfia 29. és 42. sz.

beszél el. A címlap hátán felsorakoztatja az asszonybírák neveit: „*Főbíró:* Széles Panda, Esküttek: Durtzás Pila, Tütükés Mantza, Nyalkus Borka, Sátán Évi, Makrantzos Juli, Nyelves Örzse, Nótárius: Fetske-lotska Kisó, Kis Bírák: Utri-futri Kati, Házaló Jutzi.“ Bizonyára kedvet kapott az egész kis könyv elolvasására. akinek ez a névsor szemébe ötlött. A könyv latin mottója (Dupplex libelli dos est: Quod risum movet Et quod prudenti vitam consilio monet. *Phaedrus*) első tekintetre megint más ízlést mutat, de ez csak afféle tudós járulék. Az Olvasóhoz címzett előszó érdekes és jellemző adatokat tartalmaz. „Ezen munkácska, mely először tsak a jádziságnak időtöltő Költeménye volt, némely Társaságokban felolvastatván, s a Falusi Köz-nép erköltsének pallérozására, annyiban a menyiben eszköznek tapasztaltatván: hogy többeknek a kik tőlem azonnal kikérték vele szolgálhassak, nyomtatás alá adni kellett...“ Nyilvánvaló ebből, hogy a geszti nótárius ezt a szatírárt csak úgy jó kedvéből írta s szűkebb társaság mulattatására szánta. Azonban híre ment, talán kéziratban is terjedt, végül is ki kellett nyomtatni. Az író a népszerűséget annak tulajdonítja, hogy népnevelő hatása volt. Ez nyilván leplezés s ha magának az írónak nem ez volt a szándéka, aligha tették ezt olvasói. Inkább nevettek rajta. Az előszó így folytatódik: „...már hát ez elébe Mentő Beszéd is kell: A mi azért ebbe, az Ortografia, a pallerozott Dialectus sat. ellen van írva és szólva; az azokért és azokhoz a kikért iratott önként és szükségképpen lett úgy és nem amúgy. Azt is lehet gondolni, hogy a Városi Asszonyok ezen tükörbe tekintvén magokat nem fognák látni benne. Egyéb aránt mivel, hogy ezen munkának foglalatlja az ótsárlás, ötét is ótsárlani szabad.“ Mindebből az látszik, mintha ez a könyv egyenesen falusiaknak készült volna. Lehet, hogy ez csak mentegetődzés a finomabb ízlésű olvasók előtt, de az is lehet, hogy a bihari nép valóban olvasott effélett. Ez utóbbit bizonyítaná magából a könyvből vett idézet. Egy parasztlány mondja: „a mult Vasárnap a többi jányok hittak tztizázni, de Apám Úram akkor sem eresztett, mert azt mondta: Tán nem ülhetek itthon a..., nem lelek könyvet hogy olvasnám.“

„Bihar Vármegegyen egyik szélibe“ gyűltek össze az asszonyok s előadták a férfiak ellen panaszaikat. A pletykázó, futkosó asszony, a sóvár vénleány, a pálinkás menyecske, a pajzán fiatalasszony, a cifrálkodó, makacs feleség és a csintalan leányzó, mind tiltakoznak a férfiak uralma ellen s a bírák és esküdtek nyomban félkeztek. Ha a kutyák ugathatnak, mért ne pletykálhatnának az asszonyok; ezentúl a leányoknak is szabad megkérni a legényeket; szükség lesz az asszonyoknak olyan tágas zsebet tartani, melyben egy boroskorsó megfér, hádd tütükéljenek bátran ők is, mint a férfiak; ha férjednek parancsolni akarsz, eleinte keresd a kedvét, hízelkedj s kapasd magadhoz: így lehet a legszéljebb férfi szájába is mézes madzagot húzni; szépszóval, hízelkedéssel sokra lehet venni az okos férfit, de ha úgy nem boldogulsz, törj, ronts, pusztíts, zörögj, morogj, forgass fel, vonj, húzz össze mindent, ne tágíts; az asszony a férfival soha egy akaraton ne legyen: ha ő parancsol, te is parancsolj, ha ő bekapar, te meg kikaparj, ha megüt, te meg a gutával üttesd; a lány meg válogasson a legénybe, mint a kondás a pergőbe. Vége lévén a törvénykezésnek Bírák Asszonyoméék az italhoz fogtak, pálinkáztak s addig elmulattak, hogy végre dallásra kerüit a dolog, „de utoljára úgy is eláztak, hogy egymást sem esmérték... Elaludtak s ki kontyát

ki pendelyét, de a mi több: Tanátsbéli hivataljokat átáljába elvesztették, úgy-hogy azolta senki Asszonyokból Bírákat nem látott, hanem még is benne van az, hogy a Férjfiak dolgait velükálják, és a kis ajtó félen, a nádfal alatt, a kis patkán, az Ország bajainak elintézésére gyakran öszvegyülekeznek, de senki se bízza rájuk: azért is mikor mindenből kikoptak, hozzáfognak az Emberszóláshoz, arra pedig kitsinytől fogva nagyig alkalmasok.“

Az effajta csufondáros iratok jóformán mind mentegetőző NB-vel végződnek, hogy pl. ez „csak egyedül a rossz Asszonyokat illeti: a jóknak pedig minden tisztesség és betsület adassék“. A változó irodalmi ízlés lassanként visszaszorította ezeket a vaskos tréfájú asszonyesúfolókat s az érzelmes és erkölcsi románok áldozatos hősnőit, a Kartigánokat, Etelkákat, Svédi grófnákat, Vandákat és Pamélikát népszerűsítette.

Kulcsár Adorján.

„Az első magyar költőnő.“

Thaly Kálmán mutatta be ezekkel a szavakkal Petrőczy Kata Szidóniát (Irodalom- és műveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból, Bp. 1885. 117. l.). Az alább bemutatandó költemény azonban minden valószínűség szerint korábbi, mint Pekry Lőrincné versei. Az Országos Széchényi Könyvtár Quart Hung. 177 jelzetű gyűjteménye őrizte meg, eredeti vagy legalábbis egykorú kézírásban. Az említett kézirat Jankovich Miklós 1852-ben megszerzett második gyűjteményéből származik, az Ia levélen a Magyar Énekek címet viseli. Különböző eredetű kéziratokat tartalmaz a XVIII. századból és a XIX. század elejéről. (A 44—47. leveleken található Verseghy-kéziratot kiadta Gorzó Gellért az ITK 1914. évfolyamának 464—475. lapján.) A 28—29. levélen van Eszterházy Magdolna költeménye. Nevét a versfők tartották fenn. A papiros sárgás-színű, vízjegye nincs, mérete 229 × 190 mm. Eredetileg in-8° alakra volt hajtogatva. Gyakorlatlan, nőies írás: a 28a-n cím helyett három ujjnyi üres helyet hagy, a sorokat folyamatosan írja s csak az új versszakokat kezdi külön sorban. Minden versszaknak ilymódon első sorba kerülő részét vastagabb és nagyobb betűkkel írja, majdnem minden szót nagy kezdőbetűvel. A lap alján custosok. A 29a-n a két utolsó versszak, utána egy kisebb cikornya, mely a vers végét jelzi.

Az Eszterházy-családnak a XVI—XVIII. században öt Magdolna nevű tagja volt: az egyik csecsemőkorban halt el, a másik tizenötéves korában apáca lett, tehát ezek egyike sem gyanúsítható a vers szerzőségével. A legkorábbi tekintetbe vehető Magdolna, Eszterházy Ferenc pozsonyi főispán és Illésnazy Zsófia leánya, 1567. január 26-án született.¹ Már 1586 előtt férjhez megy Kubinyi László királyi tanácsoshoz, mert ebben az évben Eszterházy Ferenc már mint Kubinyi László ipja szerepel.² Kubinyi ügyes latin költő: Listhius

¹ Az Eszterházy-család és oldalágnak leírásához tartozó oklevéltár [= Oklevéltár]. Összeállította gróf Eszterházy János. Bp. 1901. 178. l.

² Kubinyi Ferenc: A felső-kubinyi Kubinyi-család története. Bp. I. köt. 1901. 135. l.

János egri püspök halálára kiadott 1577-ben egy epitaphiumgyűjteményt,³ Liptó megyében élnek, madacsányi és bertalanfalvi kastélyukban. Ezt az utóbbit ők újítják meg.⁴ Kubinyi László 1598-ban halt meg.⁵ Özvegye továbbra is Bertalanfalván él: 1604-ben nagy segítségére volt nagybátyjának, Illésházy Istváunnak, aki a landskronai börtönben sínylődött: leveleket, üzeneteket közvetített neki, bort és kenyeret küldött.⁶ Meghalt 1617-ben.⁷ Egy levele fennmaradt a Radvánszky Könyvtárban.⁸ Nem valószínű, hogy ő lenne a vers szerzője, mert a család nevét ekkor még Eszterhas, illetve Eszterhaz alakban írja (maga Magdolna is említett levelében így), az Eszterházi alakra 1619-ből és 1620-ból vannak az első adatok.⁹

A ceeszneki ágon Eszterházy Dánielnek és Romy Juditnak van egy Mária Magdolna nevű leánya. 1633. február 19-én született Beckón,¹⁰ 1652-ben Galántán vagy Érsekújvárott esküdött Serényi Andrással.¹¹ Galántán élnek, legalább itt született 1653. június 1-én Krisztina leánya.¹² Szülei különben Mancsának becézik.¹³ Meghalt 1672-ben mint gyermektelen özvegy (úgy látszik a kis Krisztina még gyermekkorában elhalt).¹⁴ Egyik testvérének unokája a harmadik Magdolna, Eszterházy Péter jász-kún kapitány és Török Krisztina leánya, elébb Illér János, majd 1716-ban a zólyomi ágból származó Eszterházy Sándor felesége. Meghalt 1739-ben.¹⁵

Az első Magdolna nem jöhetvén tekintetbe, csupán az írás, a papír s talán a helyesírás vizsgálata döntheti el, hogy melyik Magdolnának tulajdonítsuk ezt a költeményt. Valószínűbbnek látszik, hogy Serényi Andrásné írta 1653 és 1672 között. Sajnos Serényi Andrásról semmiféle életrajzi adatunk nincs, így halála évét sem tudjuk megállapítani. Ha mégis a harmadik Magdolna szerezte volna, nem valószínű, hogy az 1720-as éveknél újabb.

Maga a költemény: szerelmesétől elhagyott asszony panasza. Hangja, tárgya Petrőczy Kata Szidónia költészetére emlékeztet. Gróf Eszterházy Magdolna verse meglehetősen terjengő, bőven felhasználja a XVII. századbeli költészet közhelyeit. A Balassa-hagyomány szinte versszakról-verszakra ki-mutatható, gyakran sorokat vesz át Balassából. A vers a felvidéki főúri költők szellemét tükrözi vissza s szépen mutatja a színvonal viszonylagos magasságát. Figyelemreméltó ügyes és élénk verselése, szokatlan formája. Egy-egy versszak tizenkettes, nyolcas és hatos sorpárokból áll. Egy-egy szakon belül

³ Szabó—Hellebrant: R. M. K. III. 664.

⁴ Kubinyi i. m. I. köt. 138. l.

⁵ U. o. II. köt. 1906. 242—244. l.

⁶ Történelmi Tár 1883. 324. és 326. l.

⁷ Kubinyi i. m. II. köt. 245. l.

⁸ Századok, 1875. 111. l.

⁹ Oklevéltár, 194. l.

¹⁰ U. o. 184. l.

¹¹ Gróf Eszterházy János: Az Eszterházy-család és oldalágainak leírása. Bp. 1901. 179. l.

¹² Oklevéltár, 188. l.

¹³ U. o.

¹⁴ Gróf Eszterházy János i. m. 179. l.

¹⁵ U. o. 190. l.

tehát kétszer vált ritmust a vers: ez a kettős fordulat befolyásolja azután a gondolatmenetet is. Szép példa erre az Oh! te Csalárd Világ... kezdetű versszak. Az első tag kényelmes tizenketteseiben egy felkiáltó kérdés van, mellékmondatával, a második, gyorsabb, *mikor*-ral kezdődő tag visszatekintés, végül a harmadik, friss hatospár *most*-tal kezdődik s a multtal szembeállítja szomorú jelenét. A hosszabb sorok értelmileg is általánosabbak, míg a rövidek egészen személyesek. A gondolat egy általános maximából jut el egy-egy versszakon belül az egyéni panaszig, vagy az egyéni remény kifejezéséig. Minden szakaszban meg lehet figyelni a gondolati tartalomnak a formától is befolyásolt líraivá alakulását, gyakran éppen rövid elbeszélő részén keresztül.

Az eredetiben a sorok folyamatosan követik egymást, itt azonban tagoltuk, hogy a forma világosabban kitűnjék, Egyébként betűhíven adjuk.

[28a] Gyászos Eletemet Szánom Keservesen,
Kiben néha napján, éltem szerencsésen,
de már szerencsém ell fordult
régi jom tőlem ell pártult,
Engem Gyászban hozott
Kedvemtől meg fosztott.

Ritka ez Világon hiv Szívet találni,
találván a' mellet hvséget meg álni,
En ugyan találtam volt,
de ismét tőlem ell pártult,
illen az szerencse,
nincs állandó kincse.

Óh! hitető világ mért vagy álhatatlan
változó Szerencse, mert olly Nyukhatatlan,
egyszer mutatod kedvedet
mászor nyujtod bal kezedet
nincs benned igazság,
nincsen állandóság.

Fájdalmas Szívemnek mért acz több gyötrelmet,
ugy is imár tőled elég sebeket vett,
ne ujjicsad kínaimat,
gondold meg igazsz voltomat,
szűnyad esetemet,
vigasztald éltemet.

Eletemet éltem valaha Kedvemre,
fordittá Szerencse mindenképp fejemre,
de immáron meg változott
tőlem igen távozott,
Engem búra hozott,
kedvemtől meg fosztott.

Szívem Keserodik, és igen győtrődik,
tőlem a jó kedvem hirtelen távozik
mert az alhatatosságát
nem nem¹⁶ találtam ez világon,
ell tünt már jó kedvem
nincsen remensegem.

¹⁶ Iráshibából eredő ismétlés.

[28b] Te álnak Szerencse, Engem mért nem Szánál,
vélem illy álnakul kegyetlenül bánál,
hiszen néked nem vétettem
semiben kedved nem szegtem,
mért köl hát kinoznod
s Engem búra hoznod.

Édes jo Napjaim, gyönyörű oráim,
hova lettetek már én szép mulacságim,
éltem bennetek kedvemre,
foltatok vig örömömre,
már ell hattatok,
szomorítottatok.

Remenségem nincsen, ámbár valaha volt,
Kiben gyönyörköttem az tőlem ell pártult,
Szomorú Gerlicze vagyok,
és szárazsz ágra szallok,
im keserég szívem
ell pártolt kegyessem.

Hagyom Istenemre, s bizom mindeneket,
aki ell nem hadgya az igaz sziveket,
talán én réámis tekint,
mindenekben és meg segít,
szívem meg ujjíttya,
s búmat elfordíttya.

Alhatatosságom nékie ajánlam
igaz hiv voltomat előtte meg vallom
tudom meg halgattya szomat,
En sok méltó panaszomat
ő meg orvosolja,
sorsom meg másolja.

Szenvedésimnek is meg adja jutalmát,
allandóságomért meg nyerem az Pálmát
békességes türesemért
Kihez nem minden Ember ért,
meg álgya fejemet,
s bánatos szívemet.

Igasságim láttya Isten eő Főlsége,
Könyörül még rajtam örök kegyessége,
föll kell viszontag Csillagom,
ell érkezik vigasságom,
ell jönnek napjaim,
régi mulatságim.

[29a] Meg adgya még Isten, örömit szívemnek
fordíttya kerekít ell mult szerencsémnek,
a' ki volt talán az lészen
buzábul konkolt ki vészen
meg ujjul én szívem
meg tér régi kedvem.

Átkozott Cupido mért égsz nem nyukhatol,
igaz szivek közé miért avatkozol,
akiket már őszve adtál,

azok között szépen laktál,
mért megint ell hagytál,
föll háborítottál.

Gonosz szerencésének nyilván te vagy Társa
álhatatlanságnak igazán Pajtársa.
Sokaknak ha buritoja
vagy törben Csalban hagyója,
álnokul bánsz vélem
s noha nem érdemlem.

Drága életemet mért meg változtatnám
szabados sorsomat mért rabságra adnám,¹⁷
mikor szabadságban éltem,
seukitül semit nem féltem
már most rabod vagyok,
mert kinaim nagyok.

Oh! te Csalárd Világ, mért vagy olly kegyetlen,
hogy vetel engemet e' sorsban véletlen,
mikor mentes bútul voltam,
a bánatot nemis tudtam
most bú az én társom,
siralom tanácsom.

Levelek az Fákön Szépen Zöldelődnek,
Kegyetlen derektül meg nem sértettettek,
Zöldellő ágacska voltam,
még csalárdságot nem láttam,
de már ell hervadok
mert bú Leánya vagyok.

[29b] Nem gondolok véle akár ki mit tégen,
aki nem igaz sziv, kövesse azt szégyen,
de én kötelességemet,
és szívbéli Hivségemet
állandon meg tartom
meg sem változtatom.

Adgyon Isten előtt számat az ollyan Sziv,
aki eő Társához nem állandó nem hiv,
aki haboktul hányatik
egy[gy]el nem Contentáltatik,
én annak ezt irám
magamat ki sirám.

Sárkány Oszkár.

¹⁷ Javítva *adtam*-ból.

Czakó Zsigmond János lovagja és a Bánk bán.

Czakó Zsigmond műveinek elolvasása után minden túlzás nélkül megállapíthatjuk, hogy ő volt a magyar romantikus dráma legnagyobb ígérete. A *Kalmár és tengerész*, a *Végrendelet* és *Leona* értéke nem vitatott. Sokkal kevesebb figyelemben részesültek azonban történeti drámái, amelyek pedig szintén figyelemreméltók.

Vértesy Jenő *A magyar romantikus drámáról* írt kitűnő művében néhány szóval rámutatott arra, hogy Czakó Zsigmondnak ismernie kellett a *Bánk bán*t. Ezt az összefüggést szeretnők egy pár szóval jobban megvilágítani.

Nem mesterkéltnél dolog Czakó János lovagjának és a Bánk bánnak az összefüggése. Már maga a tárgy is rokon volt: mindkettőben a magyarság és az ittlévő idegenek viszonyának problémájáról van szó. Mindkettőben fellázad a magyar az idegen uralom ellen. S így nem lehet csodálkozni azon, ha Czákóra a *Bánk bán* is hatott, amelynek előadását különben írónk mint színész is láthatta.

Vértesy csak egy-két külsőségben keresi ezt a hatást. *Szent Lászlóban* Czakó a nádort *nádorispánnal* jelöli, a *János lovagban* már *nagyúrnak* nevezi Garát, ami nyilvánvalóan Katona hatása. A másik hely, amelyet Vértesy megjelöl, már kevésbé meggyőző, ha pontosabban összehasonlítjuk. Gara szavai Czakó Zsigmondnál:

A szent korona érte homlokom,
Személyedet szóval nem bánthatom.

De ajkamon hazug szó jönne ki,
Azt mondvá, hogy szeretlek.

Bánk bánban: mihelyst fejét
A korona diszesíti, mindegy az,
Mert szent előttem a királyom és az
Asszonyt becsülöm...

Ezek nem meggyőző részletek. Pedig a mű olvasásakor mindinkább az a meggyőződésünk, hogy nincs Czakó művei között egy sem, amelyet ilyen szinte „Bánk báni szellem“ hatna át. A Vértesy-féle kapcsolatoknál meggyőzőbb már a következő részlet:

Petur:

Aludj
Mohón kilobbant hazafiság! —
Dicső fény-
csillag!
Lopott fény! — ej! —
Jó éjszakát!

Czakó Zsigmondnál

Horváth János:

Hát
Ez mind, amit az elmúlt nagy korok
Dicső ragyogványához toldhatunk!
Sár napjainkból? No, *jó éjszakát!*
Ez büszkeséged, oh nagy nemzetem
Harapd igád s *aludj*, jó éjszakát!

Még határozottabb és mélyebb összefüggés Petur bán és a *János lovag* egyik alakja között. De ez *nem Gara nádor*, mint Vértesy véli (id. mű 187. l.), hanem *Horváth János*, akinek jelleme szükségkép is jobban kell, hogy hasonlítson a Petur bánéhoz. Hiszen Horváth az idegen- és asszonyuralom ellenzőinek, tehát Czákó Zsigmond összeesküvőinek a vezére, ő a nemzeti elégedetlenség kifejezője. Szellemben és a kifejezés lényegében beszéde, amelyet a negyedik felvonás elején tart, erősen hasonlít Petur beszédéhez a Bánk bán II. felvonásának elején. A királyi udvar züllésének festése lényegileg ugyanaz, s éppen így az idegenek elleni gyűlölet kifejezése is. A nyugtalanság lángja benne is az égig lobog:

Petur:

Szorongatást

Okoz talán a jó szerencse? vagy
Csak összetett kezekkel váraokoztok.
Hogy majd helyettünk fog dolgozni a sors?

Horváth:

Derék jövőt várhat javunk s nyakunk.
Ugy hozza ég: hisz összetett kezünk
galambra vár, mely kész sültén potyog.

Az idegenek lenézésére is lényegében hasonlóan nyilatkoznak a szereplők:

a *Bánk bán*ban:

Egy magyar csak egyik
Bajusza végével pokolba úzhat
Egy ily szegényke németet...

Czobor:

Ej,

Bajusznyi egy király. Bajszom torony
Mellette, hogyha *hegyre* állítom.

Horváth János és *Petur bán* édestestvérek, ugyanazon lelki és történelmi helyzet kifejezői, de Czákó *Horváth Jánosa* természetesen önálló alkotás, a költő egyik legérettebb alakja, ha *Petur bán* jellemének ihlető hatása alatt is keletkezett.

A „bánki szellem“ másik hatását *Erzsébet* alakjának nagyarányú elfogásában láthatjuk. Czákó *Erzsébeta Gertrudis* nagy arányai nélkül nem lenne ilyen nagyszabású drámai alak. Korlátlanságra tör ő is. Az eszközökben nem válogató. De *Gertrudis*nál emberibb. Sírva fakad, amikor erőt vesz rajta asszonyi érzékenysége, nem olyan bálványszerűen gögös és drámaian szüksézávú jelenség, mint a *Bánk bán* királynője. Mint *Gertrudis*ban rokonai iránt, benne is nagy szuevedély él: szeretete leánya, *Mária* iránt szinte korlátlan s ez vízi romlásba, mint *Gertrudis*ot *Ottó* iránt érzett túlzott szeretete.

Még sok apró motívumot és képet lehetne felhozni a *János lovagból* *Katona* hatásának illusztrálására. Pl. *Gara* és *Bánk bán* közös vonása, hogy amíg lehet, meg akarnak maradni a törvény útján. *Gara* azt várja, hogy *Károly* valami törvénytelséget kövessen el s úgy akar végezni vele. *Biberach* elvetemültsége, ha lehet, *Albericoban*, *Károly* „kőbor ritte“ében még jobban fokozódik. *Erzsébet*ben is az tartja ideig-óráig a lelki erőt, hogy *Károly* véres meggyilkolása „igazságos vala“, mint *Bánk bán* lelkében:

Örvendj beesületem, lemosta moeskod
A vérkeresztiség —

Erzsébet nagyarányú alakja bizonyos mértékig háttérbe szorítja Palizsnát, „János lovag“-ot, akit pedig költőnk nagy gonddal jellemzett. János lovagnak már csak annyi köze van Bánk bánhoz, hogy tragikumra neki is „homályba rejtezés“, egy elvesztett céltalan élet fájdalma és bűnhődése. De Palizsna lelkében inkább shakespeare-i hatások mutatkoznak. Néha Shakespeare nagyszabású bűnöseire emlékeztet. De nem tör hatalomra. Az Igazság lovagja, amelyet ő földön nem tud megtalálni. Shakespeare-i motívum — akár csak a Macbethben — a természeti erők szerepeltetése. Ilyen shakespearei többek között a bolondok alakja is.

Azonban a *Bánk bán* nemcsak ilyenekben hatott Czakóra. Ha összehasonlítjuk Czakó utolsóelőtti történeti drámájának, a *Szent László*nak és a *János lovagnak* a nyelvét, látjuk, hogy az utóbbi sokkal tömörebb, sokkal fegyelmezettebb. Kétségtelen, hogy Czakó hamarabb ment át Vörösmarty, mint Katona iskoláján s Katona hatása életének későbbi és rövidebb szakában érte, mint a Vörösmartyé. A *Szent László* alakjai (pl. az örült Joláné) és nyelvezete számos helyen mutatják Vörösmarty Salamon királyának befolyását. De a *János lovag* figyelmes olvasása arról győz meg, hogy benne költőnk egy új, és már részben a *Bánk bán*on iskolázott drámai stílus megformálására törekedett. Ez a drámai nyelv merészebb, tömörebb, festőibb, szaggatottabb, drámaibb, mint Czakó előbbi drámáinak nyelve s jobban benne van a dráma atmoszférája, mint Czakó előbbi drámáiban. Ime, néhány próba:

Frangepán (Máriához):

Kezed tüzet hoz az...

Erzsébet (Károlyhoz):

*Voltak napok, voltak mult éjeim,
Hol a könnyűtől ágyam rothadt...*

Palizsna (Károlyhoz):

*Nevetnem kell király,
Midőn a medve bármily nagy s erős,
Zsineg hegyén táncolni kénytelen,
Es dörmögésben lel vigasztalást.*

Vagy halljuk Vörösmarty Salamon királyában a szokványos dialógust:

László: *Setét nézésed, bátya, mint az éj,
Mi háborítja belső csenededet?*

Géza: *Időnk, öcsém, mely ismét megbomolt,
Annak homályát látod arcomon.*

László: *Lelked sugára felderíti azt.*

Géza: *Ha esügged, azt is bús homály fedi...*

Tiszta líra, amely a drámaibb helyeket is megakasztja. Ez a lírikus stílus Czakóra is jellemző bizonyos mértékig, amire példát látunk még a *János lovagban* is. De itt már mily szaggatott, drámai erejű is tud lenni költőnk a monológokban és párbeszédekben:

Alberico: Tisztemet kockára nem teszed.

Palizsna: Megtartom azt.

Alberico: Nem értelek.

Palizsna: Csak ez bajod, lovag!

Alberico: Fejtsd meg nekem.

Palizsna: Kívánatod szerint.

Alberico: Most mennem kell — holnap.

Palizsna: Legyen!

Alberico: Váljék
egészségünkre e szerep.

Palizsna: Amen!

Vagy *Erzsébet* és *Gara* párbeszéde:

Erzsébet: Hideg van itt.

Gara: (ellenkezőt ért) E hév majd pörkölő.
Az udvaronc szörnyén befűtetett.

Erzsébet: Nem reszketek talán? (Garához.) Nyujtsd jobbodat.

Gara: Kezem kezedtől meggyul, aszonyom.

Erzsébet: Hogyan?

Gara: Kohó lángjával ég.

Erzsébet: Fázom.

A pere közel, mégis oly messze —

S e drámai nyelvben fel-feltűnik a *Bánk bán* ihletése:

Mária: Országnagyim s anyám tisztelt keze

Moeskolva lón, vérrel fertőztetett.

Lelkemnek összerontott templomában

Egy szög maradt még...

Azonban más irányban is fejlődik Czakó drámai nyelve s ez talán e drámai stílus egyik legnagyobb ígérete és lehetősége. Czakó filozófus-költő volt, erre példák többi darabjai is. De mily magas fokra ér ez a filozófiai költői nyelv a *János lovagban*:

Palizsna: A nép szavát nem hinni nincs okom.

A nép, ha ép, megérzi a veszélyt.

S mi jószavakra bírja, nem jelek,

De belvilága fürkészt tárgyat, a

Melyen sejtésinek sugallata

Visszhangra talál, és azt mindig talál,

Miként zenész beszélő hurokat.

Mária: Halál után menny jó, avagy pokol.

Mindegy: *a lét enyészve ott s vele*

Tudása kinja is.

Már-már madáchi hangok ezek, amelyek Madách műveiben is megállnák helyüket. Madách *Mária királynő* c. drámájában Czakó *János lovagjához* hasonló motívumok vannak. A természeti előjelek, a Károly meggyilkolása előtti jelenet, a lázadóak lesbenállításának festése s különösen Erzsébet végperceinek megelevenítése hasonlítanak a két műben, ami közös forrásra is vallhat.*

* A *János lovag* a *Déli*bábnál megjelent még a *Mária királyné* kidolgozása előtt, bár kihagyásokkal. Lehet, hogy Madách olvasta Katona művét. Madách *Mária királynéja* azonban a Czakótól lényegében eltérő mű. (Például Zsigmond szereplése, Palizsna alakjának felfogása.)

Czakó drámai tehetségének nagyságát mutatja, hogy különb drámát tudott formálni a közös anyagból, mint *Az ember tragédiája* költője. Palizsna alakjának felfogása s a dráma zárójelenete erről szinte kézzelfoghatóan meggyőzhet bennünket. De a *Mária királynő* Madách költészetének csak mintegy mellékterméke, míg Czakó a *János lovagot* élete főművének tartotta. S a mű valóban a romantikus magyar történeti dráma egyik legköltoőbb és egyik legmélyebb alkotása, amelyben zseniális sejtalemmel kapcsolódott költőnk Katona József hagyományához és jóval előbbi történeti drámája (Szent László) fölé emelkedett műfaji egység, anyaggazdagság, drámai liktetés és történeti eszme tekintetében.

Véleményünk szerint Czakó a *János lovagban* a Katona—Vörösmarty-féle fejlődési vonal egyesítésével arra az útra lépett, amely a halhatatlanság felé vezetett volna. Kár, hogy kora ízlése még nem volt elég fejlett ahhoz, hogy kezdeményezésének és szándékainak nagyságát valóban értékelte volna. Tragédiája innen is magyarázható.

Merényi Oszkár.

Reviczky „Az utolsó költő”-jének első kidolgozása.

Reviczky Gyula kéziratait tanulmányozva, a legérdekesebbnek és közlés szempontjából a legváltozatosabbnak *Az utolsó költő* első kidolgozását találtam. Reviczky nagy költeményei között egyike a legmélyebbeknek és a legkevésbé ismerteknek. *Látomány*, ahogy maga a költő nevezi, de tulajdonképpen szörnyűséges apokaliptikus vízió arról a korról, amikor a föld a végenyészet szélén áll s az „utolsó” költő végigtekint az emberi élet és haladás multján. A költemény hat negyedíves fehér papírlapon maradt fenn, a költő jellegzetes lilaszínű tintájával írva, melyen utólagos ceruzajavításokat és kiegészítéseket eszközölt. A fennmaradt kézirat 280 sorból áll, melyekből 61 újraírt vagy tört sor. A már megjelent szöveg 180 sor, tehát 39 teljesen új sorral gazdagodott Reviczky költészete: az invocatio 12 és a befejezés 10 sora teljesen új, a végleges szövegből egészen hiányzik, de magában a verstestében is rengeteg az új. Érdekes, hogy a kézirat 3. lapjára ezt jegyzi föl: *Tegyen új csodát Kleopátra*, a 4. lapon ismét ez a gondolat kísérti: *Kleopátra, ki csupa tűz vald!* s mégis sem ebbe, sem a későbbi kidolgozásba nem szötte bele a hires egyiptomi uralkodónő alakját. Jellemző az is, hogy a 268. sor után † ceruzajellel a következő sort fűzte: *Nincsen mit várni, nincsen mit remélni*, a verssor párja azonban már tollában maradt. Reviczky a költeményben áttekinti az emberiség történetét, szellemi mozgalmait s mindenből végső tanulásként az élet és a kultúra hiabavalóságának szomorú akkordja csendül ki. A schopenhaueri kultúrájú, de az élet értékeit mindig optimista hittel néző Reviczky ebben a költeményében a lírájában szokatlan pesszimizmussal reagál az élet és a szellem jelenségeire. *Az utolsó költő* hangulatában Hölderlin költészetének, Byron *Darkness*-ének, *Az ember tragédiájának* és a *Vanitatum Vanitásnak* sugalló hatását érezni, de határozott teremtőképzlet és költői alakítókézség nyomait is. A szerkezet lazasága, a gondolatok hullámlása a költő önkényességéből magyarázható, mert ezzel is a látomány fantasztikus, álomszerű jellegét akarta kidomborítani

s teljesen rábízta magát képzeletének korlátlan csapongására. A kéziraton semmiféle évjelző dátum nincs, úgyhogy nem lehet keletkezésének korát közelebbről meghatározni.

Kőszikla mellett, sápadt napvilágnál
Emberke, ember árnya, kuczorog.
Rongyos mezén hó s szél hidegje átjár,
De meg se rándul, csendesén zokog.
Csend van, csak néha hallhatók a hóban
Csikorgó léptek s csend leszen megint.
Egy másik törpét lát a távozóban
A mint a bús emberke föltekint,
Könnyekben úszó két sötét szemével
10 Utána néz, míg a homályba vész el,
Aztán mellére csiggesztvén fejét,
*Ajkáru! [árad] ömlik szózat beszéd:**
Ajkán megindul szózat beszéd:

Hervadt virág, haldokló égi test,
Megöregedtél, véred hűlni kezd.
Hajdan virágos kebled most aszott,
S fonnyadt öled nem szül több magzatot.
Hő vágyak, lángoló eszmék mit érnek? ...
Mint izzó vágyak, eszmék, hevülések
20 Mint izzó vágyak, égő hevülések,
Kis rőzse-tűz kívánatosb tenéked
Kis rőzse-tűz kívánatosb ma néked.
A nap nagy jégdarab, bús szürke fényel,
Aludni készülsz, föld, közelg az éjjel.
S nem tudni nappal-é ez még vagy éjjel.
Nem kell többé neked már népek áradása,
Nem keli, hogy dögvész öldössön rakásra.
Nem kell se vízözön, se tüzeső,
30 *Hódító hadvezér, világverő.*
Véredben gázoló világverő.
Magadtól hervadsz, haldokolsz, enyészszel,
Mint sápadt fényed, nap, ha jó az éjjel.

Az ezredévek száma olvasatlan;
Korok születtek, tűntek szakadatlan.
Születtek [és] meg letűntek szakadatlan.
Más korszakok más istenben hívének,
Erkölcöket, ruhát egykép cseréltek
Ruhát, erkölcsöt egyformán cseréltek.
40 Csupán a költő volt mindég a régi;
Kihültél, föld, s ő nem tudott kiégni.
En, az utolsó itt állok s tünődöm,
Kétségbeesve minden volt időközön.
Siratom enmagam s kik vélem élnek,
Hogy e türekeny gömbre mért jövének.
A mi már volt az visszahozhatatlan,
Tudása szörnyű kín e zürzavarban
S csak hogy kétségbeejtsen él az agyban.
Es a jövő sejtelve a halálnak,
50 És a mi lesz sejtelve a halálnak,
Soha nem virradandó éjszakának.

* Dült betűvel a költő által keresztülhúzott sorok.

- Oh, jaj, e gömbre már elkésve jöttem,
 Előttem nincs jövő, csak mult mögöttem,
 Itt állok s mint nagy dözsölésre kelve,
 A vágy bennem lankadt, zsbibadt az elme.
Csak egy világos, vén föld, a valóság,
 S az észbontó a rettentő valóság,
 Hogy a mi volt, mind hiábavalóság.
 Oh, mi a hirnév, eszmék győzedelme!
- 60 Csak egy lehellet, semmiségbe veszve,
 Egy röpke sóhaj, egy habloccsanás csak,
 Futó villáma az örök múlásnak,
Proféta hangja, kérész zümmögése
 Proféta hangja, csak légy zümmögése.
 Martir halála féreg szisszenése
 Költőnek hire porszem csak a szélben,
 Királyi góg aranylég a szemében.
 Bölesek, próféták, költők elenyésztek.
 Királyok hamva lett játéka szélnek.
- 70 Népek pusztultak, trónok összedőltek,
 Más isteneik voltak más időknek.
 S csak egyre jöttek-tüntek ezredévek,
 Örök időhöz mérve semmiségek.
 Százszor megváltozott a földnek arca,
 Meg-megpihent az ember földi harca
S az eredmény, hogy
 S a tanulság, hogy minden füst, hiúság
Csak egy nem változott
 S az, a mi el nem muló a szomorúság.
- 80 *Az volt a bölcs, az tudta mi az élet,*
 Az volt a bölcs, csak annak állt az élet,
 Ki nem hajszolt hatalmat, hirt, csak élet.
 Ki hirt, hatalmat nem hajszolt, csak élet.
 Ki rózsák közt járt s tántorogva itta
 Arany nedvét a gyöngyöző kehelynek.
 Ki érzelmét nem kongó rimbe' írta
Ki meleg ajkakon vallott szerelmet
 De meleg ajkakon vallott szerelmet,
 S nem bizta szíve lánghát a papírra.
- 90 Ki útjában letört minden virágot,
S távol nyilót elérni sose vágyott
 S a kérdéssel, hogy mért él, nem tusázott
Az szívta csak a legtöbb rózsá illatát,
 Csak szívta a virágok illatát,
 Ki lepke-módra élte át nyarát.
S midőn a tózat őszi szél belengé,
 S mikor már nem rózsákon járt, de hóba
Némán lehullt a hervadt rózsá mellé.
 Úgy halt meg, mint a lepke, mint a rózsá.
- 100 Hol vannak ők, a biboros királyok,
 S kinek szavára a nap is megállott,
 Hol van csodás hatalma Józsuének?
 Hétszáz nejlü bölcs Salamon mivé lett?
 Aranyba' járt, nárdusszal kente testét,
 Kegyét a legszebb asszonyok keresték,
 S mégis jóllakva hírrel, gyönyörökkel:
 Csupa hiúság minden! így nyögött fel.
 Hol vagy csodált, tisztelt királyi Buddha,
 Ki népedet vivéd erényes útra!

- 110 Hol vannak, kikről költők lantja zengett,
A szép leányokat sehol sem látom.
A hősrégék, kalandok és szerelmek...
Valóság volt-e mindez, vagy csak álom?...
Se trubadúrok ábrándos seregét
A trubadúrok ábrándos fáját,
Vágytam a mesés virágok illatát,
Szelid virágok édes illatát,
Ma már nem őrzi csak mesék homálya...
Hideg van, hó van: ennyit tudni már ma.
- 120 Prométeusz, leláncolt istenember,
Mi hasznót hoztál ellopott tüzeddel?
Hiába hoztad földre az Olimpust,
Nézd a világot, megfagyásnak indul.
Epikur, bölcese elmosott időknék,
Epikur, bölcese a mérték tudásnak
Az élet üdve, mondd, hogy fejthető meg?
Az élet üdve, mondd, így fejthető meg!
S te istenember
S Jézus, kit mindenek felett esodálok,
- 130 Ezért szenvedted csúf kereszthalálod?
Azért rendült a föld meg, hogy kimultól.
A föld nem ad erőt már Anteusz.
Erőt a föld nem ad már Anteusz
Szemöldököd már nem rémit Zeusz.
Nincs több erő a földben, Anteusz,
Villámod megfagyott, szegény Zeusz.
Jehóva, Buddha, Allá és Zeusz,
Jehóva, Buddha; Allá nagy nevének,
Hol vannak ők, kik bennetek hívének,
- 140 Nem száll a földről égbe hálaének.
Mind, mind
Mivel, mind hazátlan árnyékká levétek.
Hol már a végítélet harsonája.
A végítélet szörnyű harsonája,
S az isteneket mind holtakul találja.
Az isteneket holtakul találja.
Erény és bűn, örültség s bölcsesség,
Erény és gazság, gyöngeség s erő,
Ütszéli koldus és világverő.
- 150 Örültség, bölcsesség, ah [egy] minden egy.
Ha a mi volt, nem lesz, mert tönkre megy.
Hiába törtök ég felé, hegyek.
Hiába, a föld mégis csak kerek.
Hiába égtél, földet rázva, vulkán,
Csak hiába vagy, lángod kialudván.
Holt kötömeg vagy, lángod kialudván.
Bármeddig éltél, ember itt dadogva,
Az idők teljén ninesen semmi csorba.
Óh, mert ha kihalván itt nemsokára minden
- 160 És majd kihalván nemsokára minden
Ép, mintha sose lettél volna itten
Mert nines idő s mely el fog múlni, élet,
Az örökkévalósághoz ha méred.
Egy rebbenésig élni, nyögve, sírva,
Vagy kéj-mámor közt tántorogni sírba.
A földből átváltozni újra földdé,
Eszmélni percig, aztán soha többé.
S nem tudni, hogy e játékot velünk,
Ki űzi, mik vagyunk, mivé leszünk:

- 170 Óh, föld, im' ez rövid történeted.
 Könny és kacsaj, vér s balzsam egyre megy.
Ki kérdi, ez vagy az erényt tiport-e,
 Ki kérdi, a ki volt, erényt tiport-e,
 Balgák közt balga, vagy lángelme volt-e.
 Koldusnak született-e vagy királynak,
 Ki volt a társa, [kém] üdv-e vagy a bánat.
 Vivódott-é álmatlan éjszakákon,
 Feljajdult-e a földi hiúságon?
 Mi az igazság? Mondom én azoknak,
- 180 Kik megfejtésén holtig fáradoztak:
 Minden csak semmi: ez a végtanulság,
 Örülni, sírni egyformán hiúság.
 Mit ér a tudomány, óh, Faust, mit ér?
Óh, jaj nekem, ki most mindezt belátom
Quijote mit küzdesz embertársidér'?
 Tudósnak lenni, lásd ma nincs kiér.
 Búbajos Heloise, mesés alak,
 Nines több szerelmet suttgóg ajak!
 S hiába támadnál fel, Don Juan.
- 190 Mézes szavadtól nem csábül a lány.
Már nem szalad csókolni és ölelni,
 Nem is tud már csókolni és ölelni,
 Csak azt tekinti van-e még mit enui!
Quijote, megveszett emberbarát,
 S te szélmalomokkal harcoló bolond
 Nézd, nézd, fajod felfalja önmagát.
 Koriolán, hajolni nem bíró:
 Ma már nincs nyers tömeg, csak eszkimó,
 Byron, kinek még látom sugarát
- 200 Ki leirtad a végső éjszakát.
 S ki a sötétség borzalmát leirtad
Költője a pokol borzalmainak.
 Költője a pokolnak és halálnak,
 Óh, Dante borzasztóbb ez, mint te láttad.
 Nézd, nemsokára több nap nem virad.
Kizökkent az idő, jó Hamletem,
 Kizökkent a világ, jó Hamletem,
 De helyre már nem toihatod te sen.
Óh, jaj nekem, ki most mindezt belátom.
- 210 Óh, jaj nekem, jaj hogy mindezt belátom,
A legutolsó költő a világon!
 Én, az utolsó költő a világon!
 Való, hogy a régen letűntek is,
Midőn a gömb kin is volt, édes is,
 Midőn a lét kín is volt, édes is,
 Virág is nyílt, madár is esattogott,
 Sóhajtottak: Nem élni jobb dolog!
Pedig rájok még a jövő mosolygott
 Pedig rájok még a jövő tekintett
- 220 A hírért el tudtak szenvedni mindent.
 Nektek még volt miért meghalnotok,
 Ha keserűség volt is sorsotok.
Ebéd után volt, a világ emésztett, nemzedékek
Ebéd után volt, az újabb emésztett nemzedékek
Emésztették,
 Dicsórték őket késő nemzedékek,
Ebéd után volt, a világ
 Midőn ebéd után a föld emésztett.
 De most közlög e [föld] vén gömb éjszakája:

- 230 Aludni fog mindenki nemsokára;
S a kik fénylettek, mint a esillagok
Gúnynevükön: a halhatatlanok.
Eltűntek rég az őshomály kódében,
Nem tudni már a legtöbbször nevét sem.
Shakespeare, és Goethe, Dante... óriások,
Napok voltak, most kialudt világok.
Egykor napok, most kialudt világok.
Óh, jó nekik, hogy oly régen halottak,
Hogy idáig, mint én, nem vánszorogtak.
- 240 Kegyes nívána, bétogadtad őket,
A soha többé föl nem ébredőket,
De én, szegény elkésett jövevény,
Végpusztulásnak hirdetője, én,
Elátkozom, mely szült az anyaméhet,
A véletlent, hogy itt vagyok, hogy élek.
Síró szavam bús temetési gyászdal,
Együtt halok a haldokló világgal!
Együtt veszek a haldokló világgal!
Nincsen jövő már s nem fog soha lenni;
- 250 Mi ezután jő, a káosz, a semmi.
Nincsen vigasztalásom, nincs reményem,
Hogy eszmémnek folytatása létszen.
Az eszme nem fog vívni több csatákat;
Igazság, nem fogsz vívni több csatákat;
Csend, béke lesz, de csendje a halálnak.
Mít halandó valaha szenvedett,
Min szív valaha kétségbeesett:
Itt zúg, üvöltöz mindnek forgatagja,
Itt zúg, üvöltöz kínja forgatagja,
- 260 Itt zúg, üvöltöz gyötör forgatagja,
Itt zakatol, nyilal, pusztít agyamba,
Salamon undorát, Jób isten-átkát,
Jeremiás próféta jajgatását,
Bábel zavart nyelvét, titánok estét
Bábel zavart nyelvét, sátán tusáját,
Szanzára kábitó zaját, [örök] zugását
És Dante poklát telve rémülettel
Magamban érzem mind tombolni le s fel.
- Ahazvér, vén, törődött cimborá,
270 Ki nyugtot nem lelél sehol, soha,
Csak a te lelked víg, öröm-napod
Csak a te lelked víg, közelg napod
Közélg
Midőn fejed álomra hajthatod.
Bús lelke dről lehull a súlyos átok,
S ha élted gyászos volt, víg lesz halálod.
Az utolsó költőnek hivatása,
Hogy elringasson föltevé halálba.
Óh, hajtsd ölembe bánatos fejed,
- 280 Hogy én fogjam be két haló szemed'.

A költemény először *Magány* c. második versgyűjteményében (1889) jelent meg.

Kozoca Sándor.

Hírek.

Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. A nagyjértékű életrajzi lexikonnak 1944 tavaszán a VI-ik kötet is elhagyta a sajtót, mely a Doctor Sándor—Dzurányi László neveket foglalja magában. Az új kötet 1140 íróról ad felvilágosítást. Ezek közül csupán 176 szerepel Szinyei József Magyar Írói között, a többi 1064 (93·3%) új. Az írók közül 1 a középkorra, 5 a XVI. sz.-ra 9 a XVI—XVII. sz.-ra, 21 a XVII. sz.-ra, 6 a XVII—XVIII. sz.-ra, 11 a XVIII. sz.-ra, 25 a XVIII—XIX. sz.-ra, 141 a XIX. sz.-ra, 706 a XIX—XX. sz.-ra és 215 a XX. sz.-ra esik. Nem szerint 110 a nő, a többi férfi. Rang szerint 11 gróf, 8 báró, a többi köznemes és közrendű. Vallás szerint 296 róm. kat., 34 gör. kat., 100 ref., 101 ev., 1 unit., 22 gör. kel., 74 izr., 1 mozlím, a többi vallása ismeretlen. Foglalkozási ágak szerint: 82 bíró, ügyész, közjegyző és ügyvéd; 36 földbirtokos és gazdálkodó (ebből 3 egyszerű földműves); 5 gyáros. vállalkozó; 13 iparos és gyárimunkás; 69 író és hírlapíró; 20 katona és csendőr (ebből 1 a legénység állományából); 8 képzőművész; 4 kereskedő; 164 közalkalmazott (ebből 3 altiszt); 55 magántisztviselő; 18 magánmérnök; 13 magánzó; 93 orvos, állatorvos, gyógyszerész; 168 pap (a szerzetes tanárok kivételével); 3 színész; 223 tanár és tanító; 29 tanuló; 8 zenész és énekes; a többi ismeretlen. Az eddig megjelent VI. kötetben feldolgozott írók együttes száma: 17.813.

Régi magyar verseskönyvek. A Pázmány Péter-Tudományegyetem Magyarorságtudományi Intézetének kiadásában megindult új sorozat első kötete a *Szentsey-dalokkönyv* teljes anvagát tartalmazza betűhív szövegközléssel. A XVII. és XVIII. század fordulóján keletkezett leggazdagabb tartalmú daloknyelvünket az 1942-ben fiatalon elhunyt piarista tanár, *Buda János* dolgozta fel, másolta le és látta el előszóval. Ezt a másolatot a Magyar Nemzeti Múzeumban lévő eredetivel *Csapodiné Gárdonyi Klára* vetette össze. A kiadás gondozását és a sorozat szerkesztését *Alszeghy Zsolt* vállalta. A Szentsey-kódexnek ezzel az immár teljes és szövegű közlésével (eddig Thaly Kálmán tette közzé a legtöbb verset belőle, kiadása azonban nem volt sem hű, sem teljes) a kiadó tudományunkat nagy hála kötelezte. A fokozottabb figyelmet igényelő nyomdai munkát az Athenaeum nagy gonddal végezte. Az ízléssel kiállított könyvet egy iniciális jólsikerült hasonmása díszíti. Érdeklődéssel várjuk a sorozat további darabjait, különösen a Mátyás-daloknyelvet.

Ady Endre tanulmányainak majdnem teljes gyűjteményét rendezte sajtó alá *Földessy Gyula*. A könyv Ady egyetlen tanulmánykötetének (*Vallomások és tanulmányok*) jellemző címét kapta. Ennek megfelelő módon alakult a cikkek és tanulmányok tartalmi elhelyezése is. Önletrajzi feljegyzésekkel kezdődik, majd az 1911-es tanulmánykötet dolgozataival folytatódik. Ezután következő cikluscímek: Magyar irodalom, Külföldi irodalom, Művészet, Színház. A hatalmas anyagot felölelő gyűjtemény becses irodalomtörténeti dokumentum, színes mozaikok Ady lelki fejlődésének rajzához. Ady Endre összes műveinek gyűjteményes sorozata ezek szerint a következőképpen alakul: 1. *Versék*, 2. *Novellák*, 3. *Vallomások és tanulmányok*, 4. *Párisban és Napjénországhban* (cikkek), 5. *Hétről-hétre s napról-napra* (cikkek és feljegyzések), 6. *Lázban ég a világ* (hírlapcikkek), 7. *A história műhelyében* (tanulmányok).

Erdélyi Ritkaságok. *Jancsó Elemér* szerkesztésében indult meg 1939-ben egy új, irodalomtörténeti tárgyú műveket is tartalmazó sorozat. Első füzeteiben *Nagy Lázár* kolozsvári színikazgató 1792 és 1821 között írt, adatokban gazdag feljegyzéseit kapjuk. A második számban *Kristóf György* adta ki *Péterfi Károly* marosvásárhelyi kollégiumi tanár Esztétikáját, mint A vizsgálódó filozófiának systemája című rendszerező mű harmadik részét. A 3. füzet „egy erdélyi muzsikus“-nak, *Ruzitska Györgynek* a múlt század közepén íródott vallomásait tartalmazza *Lakatos István* feldolgozásában. Irodalomtörténeti szempontból a sorozat egyik érdekes kötete a 4-ik, *Bod Péter* Önéletrajza (*Jancsó Elemér* bevezetésével), melyről folyóiratunkban már megemlékeztünk. Az 5. könyv *Oroszián-hegyi Jósa*, Romániába került orvos feljegyzései a Román élet változásairól a múlt század hatvanas éveiben (*Biró Sándor* rendezte sajtó alá). A 6. darab *Lakatos István* latin nyelvű városképe, Székelyudvarhely legrégibb leírása 1702-ből *Jaklovszky Dénes* fordításában. A 7—8. kötet *Jánosfalvi Sándor István* Székelyhoni utazását adja a két Homoród mellett 1838 és 1858 között (sajtó alá rendezője: *Benczédi Pál*). A 9—10. kötetben *György Lajos* adta ki Nagyenyedi Demokritus címmel *Hermányi Dienes József* 1762-ből származó kéziratot anekdótagyűjteményt. A nagy gonddal készült kiadás (339 anekdótából 230 darabot ölel fel) részletes ismertetésére következő számunkban térünk vissza. A 11. füzetben a sorozat szerkesztője a híres erdélyi utazó és politikus *Böloni Farkas Sándor* Nyugateurópai utazásának azt a részét tetto közzé, melyben franciaországi élményeiről számolt be. *Wesselényi Miklós* régen elfogyott Szózatának a szöveg alapos áttanulmányozása után készített kiadását kapjuk a sorozat eddigi utolsó, 12—13. kötetében *Gál István* bevezető tanulmányával és jegyzeteivel.

Felelős szerkesztő és kiadó: Kozocsa Sándor, Budapest, VIII., Rákóczi-út 19. 44.490. — K. M. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1944. (F.: Thiering Richárd.)

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TARSASAG.

I. Tisztviselők.

Elnök: Alszeghy Zsolt. — Alelnökök: Gulyás Pál, Sík Sándor, Szász Károly, Szinnyei Ferenc. — Titkár: Brisits Frigyes. — Szerkesztő: Kozocsa Sándor. — Jegyző: Kerecsényi Dezső. — Pénztáros: Regényi Sándor. — Ellenőr: Batizi László.

II. Választmányi tagok.

Agárdi László. — Ágner Lajos. — Baranyai Zoltán. — Baránszky-Jób László. — Barta János. — Bán Aladár — Bánhegyi Jób. — Benceze István. — Berczik Árpád. — Biczó Ferenc. — Birkás Géza. — Biró Imre. — Bodor Aladár. — Clauser Mihály. — Császár Ernő. — Dezsényi Béla. — Dénes Tibor. — Édes Jenő. — Fábíán István. — Farkas Gyula. — Fest Sándor. — Fóris Miklós. — Galamb Sándor. — Gálos Rezső. — Gulyás József. — Gyomlay László. — György Lajos. — Gyulay Agost. — Hajnóczy Iván. — Halász László. — Hankiss János. — Havas István. — Helle Ferenc. — Horváth Béla. — Horváth János. — Imre Sándor. — Kardeván Károly. — Kardos Albert. — Kardos Tibor. — Kéký Lajos. — Klemm Antal. — Kocsis Lénárd. — Korompay Bertalan. — Korpás Ferenc. — Kömives Kolos. — Kristóf György. — Kürti Menyhért. — Lám Frigyes. — Lengyel Miklós. — Madzsar Imre. — Makay Gusztáv. — Marczinkó Ferenc. — Melich János. — Merényi Oszkár. — Mitrovics Gyula. — Mixics Lajos. — Nagy Sándor. — Nedeczey Jenő. — Pais Dezső. — Pap Károly. — Petri Mór. — Pitroff Pál. — Prónai Lajos. — Radó Antal. — Sándor István. — Solt Andor. — Solyomssy Sándor. — Staud Géza. — Szabó Richard. — Szemkő Aladár. — Szira Béla. — Szomolányi József. — Thienemann Tivadar. — Timár Kálmán. — Vajthó László. — Vargha Damján. — Varjas Béla. — Ványi Ferenc. — Várdaí Béla. — Várkonyi Nándor. — Vikár Béla. — Voinovich Géza. — Zolnai Béla. — Zsigmond Ferenc.

IRODALOMTÖRTÉNET.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóirata, az Irodalomtörténet, beható tájékozást nyújt a magyar irodalom és irodalomtörténet haladásának minden fontosabb mozzanatáról. Ara egy évre 8 pengő. Iskolák, könyvtárak, társaskörök és könyvkereskedők számára az előfizetés 16 pengő. Külföldi megrendelés egy évre 16 pengő.

A jelzett összegek a Magyar Irodalomtörténeti Társaság pénztárosának, Regényi Sándornak küldendők be postautalványon (Budapest VII, Barcsay-u. 5), vagy a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 30.309. számú postatakarékpénztári csekk-számlájára fizetendők be.

A társasági ügyeket Brisits Frigyes titkár intézi (Budapest XI, Ibrahim-utca 14).

Az ismertetésre szánt könyvek és folyóiratok Kozocsa Sándor szerkesztő címére küldendők (Budapest VIII, Rákóczi út 19).

A folyóirat szétküldésére vonatkozó kérelmek és panaszok Regényi Sándor pénztárosnál jelentendők. (Bp. VII, Barcsay-utca 5.)

Az Irodalomtörténet Füzetei.

Szerkeszti: Kozocsa Sándor.

	P
1. Fábian István: Az irodalomtörténetírás módszereiről..	2—
2. Varjas Béla: Ferenczfi Lőrinc és az első Balassa-kiadás	2—
3. Lovass Gyula: Török Gyula	2—
4. Dezsényi Béla: Kovacsóczy Mihály és az első magyar napilap terve	2—
5. Brisits Frigyes: Babits Mihály	2—
6. Alszeghy Zsolt: Nemzetietlen-e irodalmunknak ú. n. „nemzetietlen kora“?	2—
7. Agárdi László: Bartóky József az elbeszélő	2—
8. Birkás Géza: Az ember tragédiája és a franciák	2—
9. Pap Károly: Adalékok a Debreceni Csokonai Kör történetéhez	2—
10. Cs. Gárdonyi Klára: Farsangi játék a XVIII. századból	2—
11. Török Pál: Új vonások Eötvös József báró arcképén	2—
12. Szemző Piroska: Petőfi Sándor követjelöltségének egykorú hazai sajtója	2—
13. Sík Sándor: A magyar romantika kérdése	2—
14. Alszeghy Zsolt: Faludi Nemes emberének rokonai	2—
15. Gáldi László: „Ludas Matyi“ román átdolgozása.....	2—
16. Brisits Frigyes: Czinke Ferenc egyetemi tanári kinevezésének története	4—

A füzetek a szerkesztőségben kaphatók!

Felelős szerkesztő és kiadó: Kozocsa Sándor, Budapest VIII, Rákóczi-út 19.
44 940 — K. M. Egyetemi Nyomda. Budapest 1944. (F.: Thiering Richárd.)